

קונטרס

סימני טהרה

בחובת בדיקת סימני טהרה בדגים
ומה נחשב לגורמי טהרה, סימני טהרה וטביעות עין

כולל המציאות הקיימת בימינו
עיקרי הדינים עד הסיכום ההלכתי
הלכה למעשה בזמנינו באופני הדייג השונים

חיברתיו בהמלת ה' עלי

שניאור ז. בלאאמו"ר הרה"ג ישראל שליט"א רווח

רב אזורי במועצה אזורית גזר ורב דק"ק "משכן התורה" אלעד

וראש המכון למצוות התלויות בארץ

ומה"ס "קצירת השדה" "שביחת השדה"

"חלקת השדה" "תולעת שני" ועוד

המכון למצוות
התלויות
בארץ

בהוצאת

המכון

למצוות התלויות בארץ

שנת תשע"ז

כל הזכויות שמורות ©

המכון למצוות התלויות בארץ
ת.ד. 176 אלעד מיקוד: 4081003
טלפון: 03-9030580 פקס: 03-9030891
דוא"ל: macon1@bezeqint.net

תוכן הענינים

ה	הקדמה על סימני הטהרה.....	מבוא
ו	מראה כללי של הדג.....	פרק א
ו	קשקשים דקים ורכים.....	פרק ב
ז	זיהוי חתיכות.....	פרק ג
ט	דין ראש ושדרה.....	פרק ד
יז	סיכום דין ראש ושדרה.....	
יח	האם יש טביעות עין רק בראש ושדרה.....	פרק ה
כג	שצריך טב"ע ודאית ולא מסופקת כגון צבע בשר הסלמון.....	פרק ו
כה	בית קשקש הוא טביעות עין מובהקת.....	פרק ז
כז	במקום שיש חזקת דגים טהורים, אין צריך בדיקה.....	פרק ח
כז	דין הדגים היוצאים מבריכות וכלובים [דין המושט והסלמון]....	פרק ט
ל	דין הדגים היוצאים משאר אגמים ימים ונהרות.....	פרק י
לב	מצות "והבדלתם".....	פרק יא
מא	היתר אכילת דגים מחמת כללי כשרות אחרים.....	פרק יב
מב	כ"ח דינים העולים.....	סיכום

בחובת בדיקת סימני טהרה בדגים ומה נחשב לגורמי טהרה, סימני טהרה וטביעות עין

עש"ק פרשת תולדות תשע"ז

לכבוד

הגאון רבי שמואל מורגנשטרן שליט"א
השלום והברכה וכט"ס

הנה לאחר פירסום תשובתי שבקצרה, קיבלתי את שאלת כת"ר שביקש לברר עוד דינים ופרטים, וגם על זה עניתי לכם בקצרה, אלא שראיתי מי שלא הבין את דברי הקצרים ותלה בהם בוקי סריקי, ועל כן ציינתי לעצמי תשובות לשאלותיהם והערותיהם, מתוך מטרה לשלוח אליכם, ולא איסתעייא מילתא, ושוב ראיתי כי השאלות ממשיכות והתשובות מרובות מהם, וגם ראיתי דברים שהם בגדר חומרא ונהפכו לדין, ואף דברים שאינם עולים בקנה אחד עם המציאות. ועל כן אמרתי לחזור ולהביא את הדין כפי הנלענ"ד, וגם לתקן כמה דברים של מציאות כפי שאנו רואים בעינינו ולא משמועות ושאלות ששואלים אחד מן השני, ועל כגון דא כבר נפסק "מפיהם ולא מפי כתבם", והיי"ת יצילנו משגיאות ויכוין אותנו אל האמת.

הנה במכתבי הראשון התייחסתי לשני ענינים האחד לגבי סוגיית מצוות והבדלתם בחובת בדיקת סימני טהרה בדגים, ועוד כתבתי שגם אם חייב יש סימני טהרה ברורים בשני סוגי הדגים שפרסמו אותם רבנים, ולגבי דגים אלו אין כל חשש, ואין אפשרות שלא יימצאו סימני טהרה, ועוד הוספתי שאדרבה דווקא בסוגי הדגים שהם פירסמו אין כלל חובת בדיקת הסימנים מחמת אופן הגידול שלהם ויבואר להלן. מאידך אכן על דגים אחרים או על אותם סוגי דגים אך באופני דייג אחרים יש חובה גמורה לנהוג כך.

ואסביר את דברי בעה"ת ביתר פירוט. התורה הקדושה ציינה לנו שני סימני טהרה שהם סנפיר וקשקשת, והם הסימנים שכאשר הם נמצאים, גם אם לא יהיו נמצא כל שאר הסימנים, הדגים יהיו כשרים. וסנפיר וקשקשת אינם רק סימני טהרה, אלא הם גם גורמי הטהרה [ראה בצפנת פענח על הרמב"ם במאכ"א פ"א ה"א. וראה עוד במשנת יעקב על הרמב"ם בריש הל' מאכלות אסורות].

ומה הם סימנים אלו, ואימתי נקרא סנפיר, ואימתי חשיב קשקשת, הארכת בזה ביותר בשו"ת שש משזר בחלק א יו"ד סי' ג, וכתבתי שם לדון בקשקשים שהם קצת שונים, בצורתם או באופיים, או ברכותם, ועי"ש בהרחבה בד"ז מש"כ על כשרות דג בלו מרלין, קינג קליפ, דג החרב, דג ארס, מרלוזה דה קולה, דן הנצרון ועוד.

והנה מלבד סימני טהרה שכאשר אתה רואה אותם, אינך זקוק לשום פרט נוסף, מצאנו חידוש נוסף, והוא הנקרא טביעות עין, שהוא מלמד שגם אם אינני רואה את הקשקשים שהם גורמי הטהרה, אלא אני רואה סימנים שמזהים לי שהדג הזה הוא גורמי טהרה שהם קשקשים, הדג מותר באכילה, הגם שאין הקשקשים לפניך. וסימני זיהוי אלו, אינן מוכרחים להיות בצורה מסויימת או בדג שלם בדווקא, אלא בכל אחד מהדרכים כפי שנראה להלן:

א. מראה כללי של הדג:

קיי"ל להלכה שאם אין לדג קשקשים כעת אולם הוא עתיד לגדלם לאחר זמן או שהיה לו בעודו במים והשירן מיד, בעלותו ליבשה הדג מותר [ואין בזה נפ"מ אם השירים במים במהלך הזמן או רק בזמן עלותו מהיבשה, וכן הוכחתי בספרי שש משזר בקונטרס כשרת הדגים (שם), לגבי דג חרב בד"ה וראיתי מי שכתב]. והלכה זו מפורשת היא בברייתא במס' חולין (דף סו ע"א) ובמס' ע"ז (דף לט ע"א), וכתב התוס' בע"ז שם (בד"ה אין לו) שזה נדרש מהפסוק אין לו, עיין עליו, עכ"ד. וכך פסק רבינו הטור להלכה בריש סי' פג, וכך פסק מרן השו"ע להלכה (סי' פג סעי' א).

הנה אם כן אם אני מעיין בדג ומכירו שהוא מן המין שהיו לו קשקשים במים או שעתיד לגדל קשקשים, הדג כשר. כלומר הגם שאין לו גורמי טהרה כעת, אך כיון שיש סימנים שהיו לו די בזה, ואין איזכור היאך אני יודע זאת, אולם פשוט שזה כאשר הוא מזהה שהוא מסוגי הדגים הללו כגון אטונס שהזכירה הגמרא שם די בזה כדי להתירו. ואין כאן כל הגבלה או השלכה לדין אחר כפי שיש שרצו לומר שדווקא אם הדג שלם אפשר לזהותו ויתבאר בהמשך, אלא גם אם יש סימן כלשהו, הנמצא בדג בכל מקום שהוא, והוא יודע לזהותו לפי זה, גם די בזה.

ב. קשקשים דקים:

קיי"ל להלכה בטור ובשו"ע שם, שיש מיני דגים שקשקשיהן דקין מאד ואינן ניכרות, ואם כרכוהו בבגד או נתנו אותו בכלי מלא מים ונמצאו בו קשקשים מותר, בידוע שיש לו קשקשים, עכ"ד. וכתבו לדון הנו"כ מה ביאור המילים "בידוע שיש

לו קשקשים", והנה רבינו הפרישה (בס"ק ה) כתב בזה"ל: "הכי קאמר אם קצת מאותו המין כרכו בבגד ונמצא להן קשקשין סמכינן להתיר ע"ז כל המין אפילו בלא בדיקה ואמרין בידוע שיש לכל המין קשקשין" עכ"ד. וכתב עליו הכנה"ג (הגה' ב"י אות עד) שהוא הפירוש הנכון.

כלומר אם יש לפנינו דג שכדי למצוא את קשקשיו חייבים לעיין כי הם דקים ואין ניכרים אלא בבגד, מכל מקום כל שבדקתי חלק ומצאתי שהם עם קשקשים דקים, אנו סומכים להתיר את כל המין הזה גם ללא בדיקה של כל דג ודג.

ג. זיהוי חתיכות:

כתב רבינו הטור (שם) להלכה, מצא חתיכות דגים ויש באחד מהם קשקשת אם החתיכות מתאימות כולם מותרות, חזקה מדג אחד באו, ואם אינם מתאימות את שנמצא בה קשקשין מותרת והשאר אסורות, אפי' כולן מלווין ביחד, ע"כ. ומקור הדין בגמרא בע"ז (מ ע"א) והקשטה הגמרא שם שאם החתיכות שוות פשיטא שמותר, והשיבה הגמרא מהו דתימא ניחוש דילמא איתרמי, קמ"ל. וזה פירוש לשון הטור שחזקה מדג אחד באו. ובבית יוסף הביא שם שכ"כ הרשב"א בתוה"ב, והרמב"ם בהלכ' מאכ"א (פ"ג הכ"ד), והביא עוד את דברי הר"ן שהוסיף בדעת הרמב"ם שחתיכות שוות היינו שמתוך חיתוכן נראה שהוא מין דג אחד. ובתחילת דבריו הביא את ביאור רש"י לגמרא שכתב: בשחתיכות שוות כשמחברין אותן יחד מתחברות וניכרות ונראות שהיו כולן מדג אחד, ע"כ. ולא כתב שדעתו שונה ממש"כ הר"ן. אולם הב"ח (שם) כתב שדעת רש"י שונה ולדידיה ס"ל דבעינן תרוויהו גם שיהיו מתאימות וגם שיהיה נראה מתוך חיתוכן שכולן מדג אחד. והוסיף הב"ח: "ונראה דגם הרמב"ם מודה דאם מתאימות שרי אפילו לא היה מראה החיתוך שזה דכבר אפשר למראה להשתנות ע"י משמוש היד באחת יותר מבאחרות" עכ"ד. כלומר הגם שהרמב"ם נקט את מראה חיתוכן, מכל מקום כיון שזה יכול להשתבש, אז די במתאימות כלומר שניכרות ונראות שכולם מדג אחד [ועו"ע בפ"י לחם אבירים על הרמב"ם כאן, ודוק].

ובאמת שהכי הוא לשון השו"ע (סעי' ד) אם החתיכות מתאימות, כולן מותרות, וכתב הש"ך שם (ס"ק ד) שמשמע מדברי מרן ז"ל שאם הם רק מתאימות די בזה, ואין צריך שיהיו ניכרין מתוך חיתוכן, וכתב שהכי ס"ל גם לשאר הראשונים, ולדעתו הכי ס"ל גם לרש"י, ודלא כהב"ח. וכן השיג על הב"ח בשו"ת חכם צבי (סי'

לט), וכתב שגם הב"ח יודה בסתמא, ורק אם רואה שאין מראהן שווה בכה"ג כתב לחלוק. יעו"ש, והב"ד גם בגליון המהרש"א על השו"ע שם.

ובחכם צבי כתב שם דהר"ן הבין בדברי הרמב"ם שא"צ שיהא ניכרין שכולן מדג אחד ממש אלא אע"פ שאין ניכר חתוכן שכולן מדג אחד ממש, אלא שניכר מתוך חתוכן שהן מין אחד אף על פי שאינן מאיש אחד שרי, ודייק לה מדקאמר הרמב"ם שחתוכן שוה ואף דקאמר נמי שכולן מדג א' ס"ל להר"ן דר"ל מין דג אחד דוק בדברי הר"ן ז"ל, ע"כ. הרי דס"ל ששיך לזהות בטביעות עין גם חתיכות אחרות כל שהן מתאימות, ואל תתמה שהרמב"ם כתב "שכולן מדג אחד" והוא אומר "מין אחד", זאת מפני שהגירסא האמיתית היא "מין אחד" והיא זו שהייתה לפני הר"ן, וכך הגירסא בכל ספרי הרמב"ם העתיקים ובכת"י השונים, וכך מעיד הגר"י קאפח על הרמב"ם שיצא במהדורה שלו (אות לד), שכן היא הגירסא בכל כתבי היד שברשותו, ולכן די שכולם ניכרות שהן ממין דג אחד ואין צריך שיהיו כולן מדג אחד, וחדש החכ"צ שאף שהגירסא שלפנינו היא "דג אחד" כך הוא ביאורו "מין דג אחד", וכאמור מרן הביא בבית יוסף הביא את דברי הר"ן ולא פליג עליו בהסברו על הרמב"ם, וי"ל שזה גם כוונתו בשו"ע. וראה בזה עוד להלן.

והנה הרמ"א הוסיף שכן הוא הדין שאם החתיכות מתאימות, להכשיר את כל שאר החתיכות, ואפילו כולן מלוחות, וכתב רבינו הבית יוסף: "ומ"ש רבינו אפילו כולן מלוחות ביחד. אפשר דאאת שנמצא בה קשקשים מותרת קאי והכי קאמר אף על פי שמחזקינן לאינך חתיכות בחזקת טמאות לא נאסרו חתיכות אלו מפני שהן מלוחות עמהם וטעמא יתבאר לקמן בסמוך. ואפשר דאו השאר אסורות קאי והכי קאמר אפילו כולן מלוחות ביחד לא אמרינן מסתמא כולן ממין אחד הן וכיון דהני כשרות הני נמי כשרות, עכ"ד. נמצינו למדים מתוך דבריו, שאין מסתמכים על כל הוכחה הסתברותית, הגם שמסתבר שהכל נמלח מדג אחד, מכל מקום לא משתמשים להתיר על סמך זה.

היוצא למעשה, שגם בזיהוי חתיכות על ידי התאמה [שנראה שהכל אותו דג לפי התאמה כגון שמתחברות יפה, אף שאין החיתוך שווה], הדג מותר אם באחת מן החתיכות יש קשקשים. אולם אין להסתמך על הוכחות הסתברותיות צדדיות כגון שאם הכל נמלח ביחד סימן שהכל אחד, שבזה לא די כדי להתיר. ומאידך ברור שאם יש התאמה כל החתיכות כשרות הגם שאינם מרכיבים יחד את הדג השלם,

כלומר גם אם אין ראש ושדרה בכל החתיכות יחד, מכל מקום הדג כשר, כי על הקשקשים אנו סומכים, וכל החתיכות הגיעו מאותו דג כשר, ופשוט.

ד. ראש ושדרה:

כתב רבינו הטור (שם) בזה"ל: "עוד יש סימן אחר בדג טהור והוא שהטמא ראשו חד ואין לו שדרה והטהור אין ראשו חד ויש לו שדרה. ויש מהגדולים שכתבו שיש לסמוך על שני סימנים אלו להתיר כל דג. וא"א הרא"ש ז"ל כתב שאין לסמוך עליהם, ומ"מ כתב נכרי שמביא חבית מלא מחתיכות דגים מלוחים כל דג שמכירין ראשו ושדרתו מותר והשאר אסורין".

וכתב רבינו הבית יוסף שם שמקור דין דראש ושדרה הוא מסוגיא דטרית בגמרא בע"ז (דף לה ע"ב ובדף לט ע"ב), שם שנינו שטרית טרופה אסורה ושאינה טרופה מותרת, ומבאר הגמרא שם, איזו היא טרית שאינה טרופה כל שראש ושדרה ניכר, ופירש רש"י כל שראש ושדרה של כל דג ודג ניכרים, שהדגים ניכרים בראשן בין טמא לטהור, שהטמאים ראשיהם חדים ואין להם חוט השדרה. ונחלקו רב הונא ורב נחמן בגמרא שם, כאשר לדעת רב הונא עד שתהא ראש ושדרה ניכר, ורב נחמן אמר או ראש או שדרה. מתיב רב עוקבא בר חמא, ובדגים כל שיש לו סנפיר וקשקשת [ופירש רש"י ובדגים כל שיש לו סנפיר וקשקשת, משנה היא, אלמא אין סימן לדגים בדבר אחר וקשיא לתרווייהו], אמר אבבי כי תניא ההוא באדא ופלמורא [יש גורסים פלמודא, וי"ג פלמוטה] דדמו רישיהו לטמאים, אמר רב פפא הלכתא עד שיהא ראש ושדרה של כל אחד ואחד ניכר. ע"כ.

ומביא מרן הב"י את דברי הרא"ש (סי' מא) שכתב דלכאורה תירוץ הגמרא על אדא ופלמורא לא מיישב רק לגבי הסימן של הראש, ולא על סימן השדרה, וצ"ל דמשדרה לא פריך דלא חשיב התם אלא סימני בראי ודגוואי לא קא חשיב. ושוב הקשה על מה שנסתפקו הראשונים על דג ברבוטא ומדוע לא בדקוהו בשדרתו, יעוי"ש. ועל כן כתב שצ"ל כפירוש רש"י שבאמת גם על ראש וגם על שדרה הייתה קושיית הגמרא וגם התירוץ, ולכן הגמרא הביאה רק שתי דוגמאות הקשורות לראש, אולם למעשה יש גם דוגמאות של דגים טהורים שדומים לטמאים גם בראש וגם בשדרה אף על פי שאינם ידועים לנו. ולכן אם מכיר ראש ושדרה ואינו רואה קשקשים אין לחוש שדג זה מהטמאים כיום שהם לא שכיחים בינינו [בדומה לפרס ועזניה בגמרא חולין דף סב ע"א]. וסיים הרא"ש: "הילכך אין לסמוך על ראש ושדרה להתיר דג עליהם" עכ"ל. וכתב הב"י שהאמת שדבריו צריכין ביאור דכיון

דמסיק דאין לסמוך על ראש ושדרה להתיר דג עליהם היכי קאמר דהיכא דמכיר ראש ושדרה לא חיישינן שמא יש בהם ממין דגים טמאים וכו', וביאר דה"ק, כשבא לפנינו דג שאין אנו יודעים מאיזה מין הוא כיון שמכיר ראש ושדרה שרינן ליה ותלינן שטהור הוא אלא שהשירו או נשרו קשקשיו אחר עלייתו, ולא חיישינן שמא מאותם המינים טמאים דדמו לטהורים בראש ושדרה, דהנהו לא שכיחי בינינו, אבל כשבא לפנינו מין דג שאנו יודעים שאין בו קשקשים לא סמכינן על ראש ושדרה להתירו דדילמא מאותם טמאים דדמו רישיהו לטהורים וגם יש להם שדרה הוא ואף על גב דלא שכיחי בינינו דילמא אתרמויי איתרמי ומשתכח. [ובכך הסביר האי דינא של חבית דגים מלוחים, שודאי אין המליחה מעלה או מורידה לנידוד, אלא שסתם חבית של חתיכות דגים מלוחים הבא לפנינו אין אנו מכירים מאיזה מין דג הוא, ולכן אם מכירין שהוא ממין שאין לו קשקשת לא סמכינן אסימני ראש ושדרה, ואם אין מכירין מאיזה מין הוא אלא שאין מוצאין לו עכשיו סנפיר וקשקשת סמכינן אסימני ראש ושדרה].

כלומר עד כאן, בדעת הרא"ש מתברר, כי ראש ושדרה אינם סימני טהרה, אלא הם סימנים המלמדים על הדג אם הוא מן הטהורים שיש בהם קשקשת או לא, והגם שאיננו מזהים את הדג אחר כך לומר זה דג ממין פלוני הידוע לנו ככשר, מכל מקום, אם יש סימנים אלו אנו תולים שהא דלא רואים קשקשים שמא נשרו. ולהלן נסביר היאך רואה ראש ושדרה אם בחתיכות דגים קמייירי.

ועוד הביא בב"י שם, את דברי הר"ן (על הסוגיא בד"ה אתמר) שכתב שלדעת רש"י ראש ושדרה הם סימני כשרות לדג טהור, ואם נמצאו הדג כשר גם ללא קשקשים. ועוד הביא מהרמב"ן (חידושי הרמב"ן מסכת עבודה זרה דף מ ע"א) שתמה מדוע לא נפסק דין זה להלכה בחיבורי הגאונים, ודברי הרמב"ן בזה חשובים, ואמרתי שאביא את דבריו, כאשר גם הוא למד בדברי רש"י דס"ל שהם סימני טהרה, וביאר שהגמרא לא שאלה מהפסוק עצמו מדוע הוא לא כתב חוץ מסנפיר וקשקשת גם ראש ושדרה, וכתב בזה"ל: "דילמא כתב סימנין ושייר כדשייר בסימני בהמה וחיה, ולפי שראש ושדרה תלויין בסנפיר וקשקשת אמר הכותב דבר המכשירן, ושמעינן מיהא דדגים נאכלים בהכרת ראש ושדרה שאם ראשן חד ויש להן חוט השדרה מותרין, וק"ל הנהו דגים דאתו לקמיהו דרבנן דלעיל ליבדקינהו בראש ושדרה, איכא למימר דהו דמו בראש ושדרה לדגים טמאים ואפ"ה אם יש להם קשקשת טהורין, והו דמו לארא ופלמודא דדמו רישיהו לטמאים, ולדעתיה דרב נחמן אף בשדרה נמי איכא טהורים דדמו לטמאים, אבל אין לך דג טמא דומה לטהור בראש

ושדרה ולפיכך מתירין אותן בראש ושדרה, כל זה לפי פי' רש"י ז"ל, והיינו דאמרינן לעיל והאי דג טמא כיון דלית ליה חוט השדרה וכו' אלמא ליכא דג טמא דאית ליה חוט השדרה, ומיהו ההיא סברא לרב נחמן אתא דאמר או ראש או שדרה אבל לרב הונא איכא טמאים דאית להו חוט השדרה ומש"ה בעינן הכרת ראש נמי בהדה". והוסיף הרמב"ן ז"ל: "וליי נראה דלכו"ע דגים ניכרין או בראש או בשדרה אלא הכא בשהדגים חתוכים כל אחד לשנים ובאין ראש בפ"ע וגוף בפ"ע, מר סבר אם ראש קיים וניכר שהוא טהור אוכלין אף הגוף דמיניה הוא ואף על פי שהגוף טרוף ואינו ניכר, ומר סבר בעינן סימן בכל חתיכה וחתיכה אא"כ הם חתיכות שוות ומתאימות כדלקמן כנ"ל, ופי' מחזור הוא".

ושוב הביא הרמב"ן את דברי הראב"ד ז"ל כתב שראש ושדרה ניכר שהוא דג פלוני והוא טהור, והוסיף הרמב"ן דלפי פי' זה מי שאינו מכיר בראש ושדרה שהוא דג פלוני והוא טהור אין לו סימן אלא קשקשת, אלא שאין הפי' הזה דומה יפה בשמועה דאי הכי היכי אקשינן ממתני' לימא מתניתין בשאינו מכיר שהוא דג פלוני והוא טהור, וכן הוא ודאי דסימני דגים קתני כדקתני סימני העוף למי שאינו בקי בהן, ותמה על עצמך והלא אין הבקיות בהן אלא שהוא מכיר באותן שיש בהן סימני טהרה שהם סנפיר וקשקשת ומתני' סימנין קתני ובהן הבקיות תלוי, ואדרבה לא היה אפשר לתנא לשנות משנתו בענין אחר כלל. אלא שאני תמה שלא ראיתי בחיבורי הגאונים ז"ל שיהא סימן לדגים בראש ושדרה, וצריכה רבה. עכ"ל.

כלומר משמע דסבירא ליה להרמב"ן שדעת רש"י וסייע' יותר מסתברא דהוי סימני טהרה לדגים הראש והשדרה, ופירוש הראב"ד וסייע' דחוק יותר הוא, אלא שלמעשה נשאר בצ"ע מדוע טעם זה לא הובא להלכה.

ורבינו הרשב"א כתב בתורת הבית (קצר ב"ג ש"א סו.) הביא בתחילה את דעת רש"י לומר דמי שיש לו ראש ושדרה הוא טהור, אלא שסיים וראוי לחוש ולהחמיר שלא מצינו לאחד מן הגאונים ולא ממחברי הספרים שכתבו כן עכ"ל. ומדבריו אלו הקשה מרן הבית יוסף על דברי הרשב"א שם בהמשך שכתב שדגים מלוחים טהורים שנמצאו ביד גוי מותרין ואין חוששין שמא נמלחו עם טמאים, לפיכך אמרו טרית שאינה טרופה הנמצאת ביד גוי והם דגים הקטנים המלוחים שראשן ושדרן ניכר שהן טהורים מותרים, עכ"ד. ותמה הבית יוסף שם, שלאחר שהכריע להחמיר ולא לסמוך על ראש ושדרה מדוע שב וכתב לסמוך על סימנים אלו לגבי דגים מלוחים? וכתב בהמשך שהיה אפשר ליישב כמו שכתב בדעת הרא"ש, דשאני לן בין

מין דג שידוע לנו שאין לו קשקשת לדג שאין אנו יודעים אם היה לו קשקשת ונשרה אחר שעלה מן המים דבהאי סמינן אסימני ראש ושדרה, אולם בהמשך כתב שדעת הרשב"א כדעת הראב"ד, ע"י להלן.

וקושיא דומה לזה הקשה מרן הבית יוסף על רבינו הרמב"ם כאשר מחד בפ"א מהל' מאכ"א (הכ"ד) לא ציין כסימני טהרה אלא סנפיר וקשקשת, ולא הזכיר כלל ראש ושדרה, ומאידך שם בפ"ג (הכ"ג) כתב בזה"ל: עכו"ם שהביא עריבה מליאה חביות פתוחות של ציר ודג אחד טהור באחת מהם כולן מותרות, היו סתומות פתח אחת ונמצא בה דג טהור שניה ונמצא בה טהור כולן מותרות, והוא שיהיה ראשו של דג ושדרו קיים כדי שיהא ניכר שהוא דג טהור, לפיכך אין לוקחין דגים מרוצצין מלוחין מן העכו"ם והם הנקראים טרית טרופה, ואם היה ראש הדג ושדרו ניכר אף על פי שהוא מרוצץ מותר ליקח אותו מן העכו"ם. עכ"ל. והקשה כנ"ל שאם ראש ושדרה אינן סימני טהרה, מדוע סמך עליהם בדגים מלוחים? וכתב שאי אפשר לפרש כמו שפירש ברא"ש וברשב"א לחלק בין דג הידוע וכו', כי אם כן היה על הרמב"ם בפרק א לכתוב שראש ושדרה הם סימני טהרה, ולכן כתב לבאר שהאי דינא דראש ושדרה שנאמרה לגבי טרית טרופה, אינו סימן טהרה כלל, אלא היינו לומר שהוא מכיר בטביעות עין בראש ושדרה שהוא ממין דג פלוני שהוא טהור, וכמ"ש הראב"ד (בתו"כ שמיני פרשה ג) וכו' נ מדבריו בפירוש המשנה שכתב בסוף פרק ב' דע"ז "וטריית שאינה טרופה אינו ר"ל שהדג נשאר כמות שהוא אבל ר"ל אפילו שהיא כתושה כשאינה טרופה בתכלית היא מותרת וזהו שישאר ראש הדג ושדרתו נראים עד שידוע מאותה צורה שהוא דג טהור". והוסיף מרן הבית יוסף שהגם שהר"ן דחה את הפירוש הזה, שאם כן מה מקשה הגמרא, ובדגים כל שיש לו סנפיר וקשקשת, הרי אין ראש ושדרה סימן טהרה שישמשו סתירה לזה, כתב על זה ליישב הב"י, שקושיית הגמרא היא כיון דמשמע דלא משכחת שיהא דג נאכל אלא כשימצאו בו סימנים אלו דוקא, והא לדידך משכחת לה שאף על פי שאין בו אחד מסימנים אלו נאכל דהיינו אם הוא מכיר בטביעות עין דראש ושדרה שהוא מין דג פלוני שהוא טהור תלינן שהשירו או נשרו קשקשיו וסנפיריו אחר שעלה מן הים. וסיים שכהאי גוונא אפשר להסביר גם את הרשב"א ודלא כמו שכתב לעיל שאפשר לפרשו. [ועי' עוד בשו"ת שואל ומשיב (תניינא חלק ב סימן מג) שכתב ליישב שעיקר קושיית הגמרא היא אם כן למה לי ראש ושדרה בחדא סגי דבשלמא אם זה הדבר בעצמו סימן בפ"ע שפיר י"ל דצריך תרווייהו אבל אם זה רק לסימן שהיה לו סנפיר וקשקשת אם כן בחד סגי להס"ד דלא ידענו דיש שדמי לטהור וע"ז משני דאיכא ארא ופלמגדרא דדמי ולכך צריך תרווייהו ודו"ק, יעו"ש].

אלא שרבינו הב"ח הלך בדרך אחרת, בתחילה הביא דעת הגדולים להתיר על סמך ראש ושדרה אפילו דג שלם לפנינו ואין לו קשקשים, כי תולים שהקשקשים נשרו. ושוב הביא את הרא"ש והוא ס"ל בדעתו שכוונתו לחלק בין שלם לחתוך ומלוח, כי בשלם אם יש ריעותא לפנינו לא סמכין אראש ושדרה, משא"כ בחתוך אם ראש ושדרה ניכר, אנו אומרים שהיה לו קשקשים, וכן במלוח, שאנו אומרים שהורדו בזמן המליחה, וס"ל שהכי דעת הרשב"א והרמב"ם, וסיים: אבל הרב בית יוסף השיא דעתם [הרשב"א והרמב"ם] לדעה אחרת ושרי ליה מריה.

ובדעת הרמב"ם כן ביאר מרן בכסף משנה (במאכ"א פ"ג הכ"ג), וכדעתו בבית יוסף. ויעוי' עוד לרבי מסעוד רקח בביאורו מעשה רקח על הרמב"ם כאן [ודוק בלשונו שם שכתב: דאכתי בשדרה אין שייך כל כך טביעות עין, אך לזה י"ל דמכירו ג"כ בשדרתו שדג זה יש לו שדרה זו. וראה עוד להלן]. ובפירוש הרב קהלת יעקב [לרבי יעקב אלבעלי מגדולי רבני איזמיר ומהרבנים המסכימים על ספר שער המלך] כתב על הר"מ בהל' מאכ"א (פ"ג הכ"ג) שהעיקר להלכה שס"ל להרמב"ם שאין זה סימני טהרה, אלא לטביעות עינא בלבד. והוכיח זה מכמה מקומות [ואמנם מה שכתב גם להוכיח מדברי הרמב"ם שם בהל' כד, לגבי עכו"ם שהביא גרב של חתיכות דג שחתוכן שוה והן ניכרין שכולן מדג אחד ומצא בחתיכה אחת מהן קשקשין הרי כולן מותרות. והקשה מדוע לא אמר סימן של שדרה, ומכאן הכריח שראש ושדרה אין זה אלא לטב"ע. ובאמת שדבריו לא מובנים שהרי הרמב"ם מביא המעשה שהיה שם בגמרא, והכי הוה המעשה. ועוד שבהלכה הקודמת כבר כתב הדוגמא של ראש, וכאן כתב הדוגמא של השוואת חתיכות. ומכל מקום למסקנא דעתו דס"ל לרבינו דלא מהני שדרה אלא לטביעות עין אבל לדג דלית ביה טביעות עין לא מהני אלא קשקשין וכמ"ש כל גדולי האחרונים והכי הלכתא]. ומאידך ראיתי בפירוש לחם אבירים [לרבי יעקב משה ב"ר אברהם, מחכמי ליטא לפני קרוב למאתיים שנה] שכתב על הרמב"ם בהל' מאכ"א שם, שדעת הרמב"ם שכן הוה סימני טהרה, ראה בדבריו שם ודו"ק בהם. וכן ראיתי שכתב הרב מקור מים חיים (להגרי"מ פאדווא סי' פג הל' דגים) שדעת הרמב"ם שראש ושדרה הם כן סימן ולא רק טביעות עין ודלא כהבנת מרן הבית יוסף.

וכהבנת מרן הבית יוסף בראב"ד כן מצאתי שכתב רבינו המאירי, בהבנת כל הסוגיא הזו של ראש ושדרה, וזה לשונו בביאורו על מס' ע"ז (דף מ ע"א): אלא הכי קאמר זה שאתה אומר שכל שאינו שלם אין בו התר גמור עד שאתה מצריך לעקרי הסימנים אף אני מודה לך באדא ופלמודא שאין הכר ראש ושדרה שלהם מברר שהן

אדא ופלמודא מפני שראשן ושדרתן דומים לקצת דגים פרטיים שהם טמאים ולא לומר לכלל דגים טמאים שלעולם אין ראש ושדרה סימן בין טמאים לטהורים אלא על קצת דגים טמאים והילכך באלו אין לסמוך על הכרו וצריך לעקר הסמנין אבל שאר דגים כל שמכיר בראשו ושדרו שהוא דג פלוני טהור הכר גמור הוא ולא שנפרש שיכיר בראשו ושדרו שהוא טהור שאין זה סימן טהרה לדגים אלא שיכיר דג פלוני וטהור כך העלו בה שצריך מיהא ראשו ושדרו נכר והרי שנתישבה השמועה יפה ונמצא שאין הטריט שאינה טרופה מותרת אא"כ ראשה ושדרה נכר ולא סוף דבר של מקצתן אלא של כל אחת ואחת ולעולם אין סומכין להתיר כלן מפני מקצתן לא בדג קטן ולא בדג גדול אלא בחתכה אחת של דג קטן שימצא בה קשקשת ושיהו שאר החתכות מתאימות עמה ואם לא היו מתאימות את שנמצא בה מותר והאחרות אסורות ואין לאסור את שנמצא בה מצד מליחתה עם האחרות הואיל והאחרות בספק ואין הדבר מצוי למלוח טמאים עם טהורים די לנו שנאסור את שלא נמצא בהם קשקשת.

אלא שבהמשך דבריו הביא פירוש אחר וכתב שהוא הפירוש המקובל עליו: "ונראה לי עוד לפרש שראש ושדרה הם סימן גמור ולא לכלל הדגים אלא לאותו מין הנקרא טריט והוא כולל הרבה מינים וכלם בראש כד ושדרה חוץ מאדא ופלמודא שהם ממין הטריט ואין ראשם כד ועליהם אמרו בפרט שבהכר ראש ושדרה דיו ומה שהקשה ממשנת סנפיר וקשקשת הוא כעין מה שיישבנו בפירוש גדולי המפרשים שכל שאינו שלם אין בו הכר גמור וצריך לסמני תורה והשיב שהדבר כן בקצת מיני הטריט והם אדא ופלמודא דדמו רישיהו לטמאים וכל שאינו שלם אין סומכין עליו בהכר ראש ושדרה אבל שאר מיני הטריט אף ראש ושדרה סימן מובהק להם ואין צריכין קשקשת הא כלל מיני הדגים ודאי אין ראש ושדרה סימן להם ואנו צריכים בהם לידיעה שהוא טהור ומסורת או לסמני תורה שעיקרם קשקשת והדברים נראים ומתקבלים עליו".

הנה אם כן בפירושו זה שהוא המקובל עליו ס"ל לרבינו המאירי, כעיקר דבריו דלעיל, אלא שכתב חילוק חדש, שבשאר סוגי דגים ראש ושדרה אינן סימן כלל, וכדי שהדג יהיה כשר, צריך ידיעה ברורה שהוא טהור או במסורת או בקשקשים. ורק בטריט, ושם כל שיש ראש ושדרה הוא כשר גם אם אינך רואה קשקשת להוציא מהאדה והפלמורה, וכדבריו שם. ויעוי' בדברי הרב המגיה על המאירי שכתב, שלדעתו הכי ס"ל להרמב"ם ולכן הביא האי דינא של ראש ושדרה רק בטריט. וכתב שלדעתו הכי ס"ל גם לרש"י. אלא שלעניות דעתי בדברי הרמב"ם

יהיה קשה לומר זאת, שהרי הרמב"ם הזכיר ברישא דג וציר, וגם שם כתב שדרה וראש, ואחר כך שוב הביא דין דטרית טרופה וכתב שדרה וראש. ולא כמו שכתב הרב המגיה שרק בטרית כתב הרמב"ם האי דינא.

ועוד ראיתי כעין זה בספר כנפי יונה [לרבינו יונה לנדסופר מחכמי פראג לפני כשלש מאות שנה, בסי' פג] שגם כתב כעין זה וזת"ד: שראש ושדרה ודאי לטביעות עין הוא נאמר, וא"כ טרית שאינו טרופה הכי הוי, וממילא ידענו ממה שאינו טרופה, והחוש מעיד עליו. ומכל שכן לפי מאי שפירשו כי טרית הוא מין דג ידוע, (כמ"ש הערוך (ערך טרית), ורש"י בנדרים (נ"א ע"ב ד"ה ומותר), וגם הרמב"ם בפירוש המשנה בכמה דוכתי (ע"ז פ"ב מ"ו, נדרים פ"ו מ"ד), אין ראייה כלל דסימני טהרת דגים יהיה בראש ושדרה, אלא דאותו מין המתדמה לטרית ועולה עמו, ניכר בראש ושדרה המשתנה ממין טרית, ואין זה כלל לסימן שאר מיני דגים. עכ"ד. [וראה בנמו"י ע"ז דף לה ע"ב שכתב שטרית אין שקץ הדומה לה, ולכן כשאינה טרופה שריה, יעוי"ש].

ועוד ראה בדברי מרן בבית יוסף שם שהביא את שיבולי הלקט (ח"ב סי' לו ד"ה דגים קטנים) שכתב בשם ה"ר ישעיה אמר רב פפא הלכתא עד שיהא ראש ושדרה ניכר של כל אחד אבל אם היה דג גדול בראש ושדרה שהם ניכרים מותרים כל החביות הילכך החביות הבאות מליאות טונינא כיון שנוכל להכיר בראש ושדרה כולן מותרות ולא חיישינן לדג טמא ואף על פי שיש חביות שאין ראש יש להתיר משום חזקה שיש לנו שאין עושים שם אלא מטונינא ולא מטמא כדאמרין מכריז ר' אבהו קרבי דגים ועוברן נקחים מכל אדם וכו', עכ"ד. ובחידושי הגהות על הטור כתב שאין הספר מצוי לפניו ואולי טעות נפל בדפוס. ולמעשה הוא הכתוב בתוס' רי"ד שלפנינו, וסוף דבר הסיבה להתיר גם החביות שיש בהם טונינא בלא ראש היינו מפני ששם יש חזקה אחרת שאינן באין אלא מפילוסא ומאספמיא, ושם יש רק דגים כשרים. וראה עוד בהערות הרב המגיה שם.

ויעוי' עוד להלן מה שכתבנו להוכיח מהאי דינא דפילוסיא ואספמיא, ומה שהוכנו מהשלטי גיבורים בשם הריא"ז שכתב (ע"ז בעמ' יז ע"ב מדפי הרי"ף) שגם טרית במקום שאין מוחזקין אותם אלא מדגים טהורים היא מותרת בלי סימן כמו שביאר מז"ה" [=מור זקני הרב שהוא תוס' רי"ד].

ומאידך ראה בחידושי חת"ס על מס' חולין דף סו ע"א, שכתב ממש לאידך גיסא, וזת"ד, שכל דברי רש"י ותוס' הוא להס"ד, אבל למסקנא לא פליגי אלא בצירין דכבר בטל ברוב או ציר דרבנן, אבל בגופן לכ"ע בעינן ראש ושדרה, א"כ שפיר י"ל אט"ע קאי, ולא שיהי' ראש ושדרה ס' כלל, ואפשר גם רש"י ותוס' לא פי' כן אלא להס"ד אבל למסקנא מודו לרמב"ם וראב"ד עכת"ד, וראה בדבריו שם, ועוד להלן הבאנו מדבריו, ראה שם.

ויעוי' עוד, בפלתי (על השו"ע כאן בס"ד). ויעוי' עוד בשו"ת נוב"י מהדו"ת בתשובה מבנו, שכתב להשיב למי שרצה לומר שהיתר של שדרה איננו אלא אם מסובך היטב בגידין, וכתב שלאחר שכל הבשר הדק נתרוצץ ונימוח, ורק הראש ושדרה קיימים ואז מקרי אינה טרופה ומותר, מוכרח שלא חיישינן שמא לא היה מסובך בגידין. ועוד הוסיף שברור ופשוט, שבדג שרואים שיש קשקשים אין משגיחין בשאר סימנים, ואפילו אם ראשו דומה לטמאים או אין לו שדרה. [ועוד ראה בהמשך שכתב להוכיח דלא חיישינן לדג שאיננו שכיח, ועוד הוסיף מהמעדני מלך בפ' אלו טרפות שהקשה איך התיר רשב"ג גרב כולה ע"י חתיכה אחת שהיו בה קשקשים ולא חייש לדג שטינקוס מוריננס ומתרץ דלדבר דלא שכיח לא חייש. ע"כ. ויל"ע דלאחר שלמסקנא איירי בחתיכות שוות, מה עוד שייך לחוש בזה. וצ"ב].

והנה להלכה מרן השו"ע, בשולחנו הטהור השמיט האי דינא דראש ושדרה, והיינו כפי שס"ל בב"י ובכס"מ שאינן סימני טהרה, אלא סימני היכר, ובתנאי שהוא מזהה באמצעות אותם סימנים בטביעות עין את הדג שהוא ידוע לו שהוא כשר כי יש לו קשקשים [או הנאכל במסורת, כלומר שידוע שיש לו קשקשים ונושרים וכו']. ומאידך הרמ"א כן הזכיר האי דינא של ראש ושדרה, וראה באריכות בנו"כ השו"ע וראה בט"ז ובש"ך שם. ועוד ראה לרב פרי חדש (סימן פ"ג ס"ק ז) שכתב להסביר את הרמב"ם שטרית שאינה טרופה היינו שהיא כתושה וחתוכה לשנים, ולפיכך בעי רב הונא ראש ושדרה דהיינו ראש להתיר חתיכת הראש ושדרה להתיר חתיכות אחרות עד ובהכי מתרצה לן קושיין דמעיקרא דהך סוגיא לא מיירי אלא לענין טמא ובמין דג טהור, ומיהו מסוגיין דלעיל שמעינן דדג טמא לית ביה חוט השדרה, ומעתה כל דג שימצא בו חוט השדרה הוא סימן טהרה דומיא דקשקשת ע"כ. ובסוף דבריו כתב נראה לי שיש לסמוך על חוט השדרה זהו דעתי, אך אני מבטל דעתי מפני דעת גדולי האחרונים שחששו להחמיר עכ"ל. והרב פרי תואר כתב שם לעומתו, שאין לסמוך על שום סימן טהרה להוציא את הקשקשים בלבד. וכן פסק הרב מסגרת מסגרת השולחן (לרבי מנחם קאסטלנובו מחכמי איטליה לפני כמאתיים שנה בס' פג

דין ד) שהעיקר להלכה שגם בחתיכות דגים ואפילו לאחר מליחה אין לסמוך על סימני ראש ושדרה. וכן פסק מוהר"י מולכו בספרו שולחן גבוה (סי' פג אות יא). וכן פסק להלכה הרב זבחי צדק (יו"ד סי' פג אות כא) וז"ל: ולענין דינא אנו אין לנו אלא דברי מרן ז"ל ואין להתיר בשום פנים בראש ושדרה אפי' בחתיכות מלוחים אא"כ מכיר בטביעות עין עכ"ל. ומאידך לבני אשכנז היוצאים ביד רמ"א, אפשר לסמוך על שימני ראש ושדרה אולם בהגבלות הנזכרות שם, וראה לרבינו הלב"ש על השו"ע שם שכתב דכל חתיכות דג שיש לו ראש רחב ושדרה, חזקתו דדג טהור הוא ומותר לאוכלו, דמסורת יש בידינו דמסתמא היו לו קשקשין, דרובם דבכהאי גוונא אית להו קשקשים ואזלינן בתר רובא, מיהו אם הוא שלם בפניו ואין אנו רואין בו קשקשים אין סומכין על הראש שהוא רחב והשדרה לבדה להתירו, דכיון שיש ריעותא בפניו שאין לו קשקשים חיישינן שמא ממיעוטא הוא. וכ"כ בספר מקור מים חיים הגז' לעיל שבדגים כתושים אם נשאר ראש ושדרה כשר. וכ"כ הגאון רבי יעקב אורנשטיין בספרו כל המצוה (מצוה קכב) שאם מצא חתיכת דג מלוח בלא קשקשת ולו ראש רחב ושדרה, תלינן שהוא טהור והקשקשת נפלו בשעת המליחה. אלא שלמעשה גם על בני אשכנז יש להחמיר בזה, וכמו שכתב הגר"א בבאורו לשו"ע (ס"ק ו) שראוי לחוש ולהחמיר. וכן כתב למעשה הרב מעדני השולחן (ס"ק מא) שגם לפוסקים כדעת הרמ"א יש להחמיר בזה, יעוי"ש.

אולם כאמור לבני ספרד אין לנו אלא דברי מרן ואין לסמוך על סימן של ראש ושדרה כלל, אלא להשתמש בו כטביעות עין לזהות את הדג.

סיכום דין ראש ושדרה:

- א. דעת רוב המפרשים בדעת רש"י דס"ל שראש [כד=טהור. חד=טמא] ושדרה [חוט שדרה פנימי], הם סימני טהרה, וניתן לסמוך עליהם במקום שאין רואים קשקשים, אף אם אין מזהים את הדג כדג ידוע וכשר שיש בו קשקשים. וכן נראה דעת הרמב"ן אם כי להלכה נשאר בצ"ע, ועוד ראשונים וכמבואר בפנים.
- ב. דעת הרא"ש [אליבא דהב"י], לחלק בין סוגי הדגים וכמבואר בפנים. ודעת הב"ח לחלק בין דג שלם שיש ריעותא כשאין עליו קשקשים, לבין דג חתוך ומלוח, שיש לתלות שהורדו בזמן המליחה, ואז אפשר לסמוך על ראש ושדרה [ולדעתו הכי ס"ל להרמב"ם ולרשב"א ודלא כב"י].
- ג. מאידך דעת הראב"ד, וכתב בב"י שהכי ס"ל לרשב"א ולהרמב"ם שאין לסמוך על זה כסימן טהרה כלל, אלא כטביעות עין שאם מזהה מחמת ראש ושדרה, את הדג הידוע לו ומוכר לו, וידוע שיש בו קשקשים, הרי הדג הזה כשר.

ד. דעת רבינו המאירי קרובה לזה, וס"ל שבשאר דגים זה לכל היותר טב"ע, ובטריית זה סימן מובהק להם.

ה. בטריית גם אם סומכים על ראש ושדרה, זה רק על אותם חתיכות שיש ראש ושדרה, ואותם שאין אסורות, מאידך דעת התוס' רי"ד שגם אם אין ראש מותר, ובתנאי שיש חזקה שאין עושים את הייצור המסויים [כגון טונינא] אלא מדגים טהורים. וכ"כ נכדו השלטי גבורים, שבטריית אם עולה עמו רק דגים טהורים וזה במקום שאין חשש לטמאים, אין צריך בדיקה כלל וכשר גם בלי סימן.

ו. דעת החת"ס שלמסקנת הגמרא גם דעת רש"י שאין ראש ושדרה משמשים כסימן טהרה כלל, ואינם אלא משום טביעות עין בלבד.

ז. מרן השו"ע השמיט האי דינא של ראש ושדרה לחלוטין, והיינו משום דאזיל לשיטתיה, שאינם סימני טהרה, אלא טביעות עין בלבד, וזה אין צריך לכתוב כי זה פשוט [לשון הש"ך שם]. וכן כתבו להלכה הרב פרי תואר [ודלא כפר"ח שהתיר בחוט שדרה], מסגרת השולחן, שולחן גבוה, והרב זבחי צדק דלדידן בני ספרד אין להתיר בשום פנים על סמך ראש ושדרה, אלא כטביעות עין.

ח. רבינו הרמ"א הזכיר להלכה האי דינא דראש ושדרה, וי"א שרק במלוחים הותר ולא בכל סוגי הדגים, וראה בפנים. ומ"מ בביאור הגר"א כתב להחמיר בזה, וכ"כ עוד מהפוסקים שגם לבני אשכנז, יש להחמיר בזה, אולם בשעת הדחק יש להם על מה לסמוך, ובכל אופן ודאי דחזי לאיצטרופי.

ה. האם יש טביעות עין דווקא בראש ושדרה:

והנה ראיתי מה שכתב הגרמ"מ לובין שליט"א בקונטרסו על סימני טהרת הדגים (עמ' י) שדווקא ראש ושדרה הם משמשים כטביעות עין, ורק כשהם בשלימותם, ולא בכל דרך אחרת, ומכאן הסיקו שפילה של דג שהגיע מחו"ל בלא שנבדק בטביעות עין של ראש ושדרה או של קשקשים, אי אפשר לסמוך על זה, ושוב הדגישו שרק כשבדקו בעוד הדג שלם, ואי אפשר לשנות דין הברור בפוסקים על סמך הנחות חדשות. ומכאן הוסיף שמכאן שאי אפשר לסמוך על הכרת דג סלמון על ידי הצבע שלו. וציין שידוע שמרן החזו"א הוראתו לאסור הייתה על פילה סלמון, עכ"ד.

ולענ"ד אין אני מסכים עמו לא להלכה ולא למעשה, ודבריו נסתרים מדברים מפורשים, וראשית אומר שאינני מבין מה הוכיח מהרא"ה, הנז' שם, ומה שכתב הרא"ה שלם, כוונתו שהראש יחד עם השדרה, וזה נמצא בכל הראשונים, כנראה

לכל מעי' בסוגיא. והרי ודאי שהכא מיירי שדג שהוא כתוש ומרוצץ וכלשון הרמב"ם שהזכרנו לעיל, אלא שעדיין ראשו ושדרתו נשארו, ודרכם אפשר לזהות, כי הם היו סימנים שבאמצעותם היו מזוהים, ולענ"ד מה שניסה לצייר כאילו הם סימנים מצוינים ורק הם אפשריים, לכאורה זה ממש להיפך, שהרי אלו סימנים חלשים, כי הרי אנו יודעים שיש דגים טמאים שיש להם סימנים אלו, אלא דלא חיישינן למיעוטא, וקבעו חכמים שמחמת חולשתם רק כשיש את שניהם ביחד, הם משמשים כסימן, וברור שאם יש את שניהם, אז הגם שהדג לא שלם כי הרי איירי ברצוץ וכתוש וכלשון הרמב"ם בפיהמש"נ שכתב (ע"ז פ"ב משנה ז) טרית שאינה טרופה - אינו רוצה בו שנשאר הדג בשלימותו, לפי שזה ברור, אלא רוצה בו שאף על פי שנתרסק, אם לא היה טרוף לגמרי הרי הוא מותר. וגבול זה, שיישאר ראש הדג ועמוד שדרתו, עד שיהיה ניכר מצורתם זו שהוא דג טהור. עכ"ל. כלומר בדג מרוסק איירי ורק שבכה"ג יש אפשרות לזיהוי רק באופנים אלו, ולכן הם שהוזכרו.

ובפרט שכמבואר לעיל כיון דהכא איירי בדין טרית, וקבעו חז"ל שהחילוק בין הטהור לטמא הוא בראש ושדרה, ולכן שם נקטוהו להבדיל ביניהם, וכמו שהבאנו לעיל מדברי רבינו המאירי יעו"ש. וכיו"ב הבאנו מדברי הכנפי יונה, שהטריית ניכר מהמין האחר שעולה עמו, בראש ושדרה, וממילא ברור למה נקטוהו שם. אך מעולם זה לא בא למעט סימני היכר אחרים.

וראה עוד לרעק"א בספר משנת רבי עקיבא (סוף מס' עבודה זרה), שכתב שבאתרא דרב הונא היו דגים טמאים עם סימני ראש או שדרה, ולכן אמר שצריך גם סימני ראש וגם שדרה כדי להכשיר, ומאידך באתרא דרב נחמן, לא היה שכיח, יעו"ש עוד בדבריו שם. עכ"פ מבואר שכל הסימנים הללו נאמרו בהתאם למקומם של כל אחד והמציאות אם היו שם טמאים או לאו. ואין מדובר בתורה מסיני, אלא מציאות של אפשרות כדי להכיר את הדג, ופשוט שכל אפשרות אחרת מהני.

וכן מדברי הזבחי צדק הנז' לעיל כך נראה ברור, לאחר שכתב שאנו אין לנו אלא דברי מרן ז"ל ואין להתיר בשום פנים בראש ושדרה אפי' בחתיכות מלוחים, הוסיף: "אא"כ מכיר בטביעות עין" כלומר להדיא שגם בחתיכות יש טביעות עין ומהני אף אם לא סומכים על ראש ושדרה [הגם שאפשר לבאר כוונתו שהראש והשדרה הם גופא הטב"ע, ודוק].

ובאמת שכל אריכות היא אך למותר, כי לאחר שהתורה אמרה שיש רק שני סימנים מובהקים, וקיי"ל שאין יותר סימנים, מכל מקום חידשו רבותינו שגם טביעות עין מהני, אם כן מה נפ"מ אם הטב"ע מראש ושדרה או שאר טב"ע? ובאמת מצאתי כן להדיא שכתב הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת טוטו"ד (שאלה קעז הלכות חשוד), וז"ל: "והנה מש"ל לפרש דברי מהרלנ"ח [המובא בש"ך בס"ק ו] אין להקשות דא"כ למה נקט ראש ושדרה ולא נקט דבר אחר? אך א"ש דדבר אחר, לא הוי ראייה די"ל דלמא באלו דגים הטהורים לא היה בהם דברים הללו, אך בראש ושדרה דהן אמת שזה לא הוי סימן טהרה, אך היינו רק דיש דגים טמאים שיש להם נמי ראש ושדרה, אבל מ"מ להיפוך ליכא שיהיו טהורים בלא ראש ושדרה זה דבר נמנע דכל דבר טהור יש לו ראש ושדרה, ולכך אם רואה בחתיכות שאין בהם קשקשים, יש ראש ושדרה ולאילו שיש בהם קשקשים ליכא ראש ושדרה, והרי אלו שיש בהם קשקשים בע"כ, הי' בהם ראש ושדרה ונמוח או ניטל, לכן תלינן שוב דנעשה להיפך דאלו ניטל הקשקשים וגם הם טהורים, ויצא לנו מזה דבכה"ג אף אם ישנם חתיכות שאין בהם קשקשים ולא ראש ושדרה נמי מותרין. יעוי"ש. כלומר למעשה כל טביעות עין שהיא מובהקת וידוע שהיא נמצאת בכל דג טהור מסוג מסויים בלבד, הוא נחשב טביעות עין.

וכן נראה מדברי החכם צבי (בסימן לט הנז' לעיל) שכתב דס"ל להר"ן ברמב"ם לגבי מצא חתיכות, שאפשר להתיר את כולם, אם הם מתאימות לחתיכה אחת שיש בה קשקשים, ואין צריך שיהיו כולם מדג אחד ממש, אלא די אם נכיר שכולם ממין אחד, יעוי"ש. כלומר שדי בטב"ע גם לחתיכות הדגים כל שזה ניכר. ובפרט לאחר שכתבנו לעיל שכן הגירסאות בכל כת"י של הרמב"ם "מין אחד" ולא "דג אחד", אם כן מוכרח שטביעות עין מהני גם לחתיכה אחת. [ושו"ר שכ"כ לדקדק מדברי החכ"צ בשו"ת חלקת יעקב יורה דעה סימן לא, יעוי"ש].

ובאמת שכך נראה פשוט שכל אופן אחר של טביעות עין דמהני, מדברי מרן השולחן ערוך עצמו דכתב (בסעיף ח) לגבי ביצים את סימניהם, ושוב כתב את דעת עצמו שכבר הביאה בבית יוסף, שעכשיו פשט המנהג לקנות ביצי דגים בסתם, בין שלימים בין נמוחים, ואפילו מן הא"י, ובלבד שיהיו אדומים. אבל השחורים, אין אוכלים אותם כלל. עכ"ד. ובטעם הדברים כתב בבית יוסף, שהאדומים נתברר שאיננו נמצא בטמא, יעוי"ש. ואם כן נראה ברור ופשוט, שאין דווקא ראש ושדרה סימני היכר, אלא כל סימן היכר אחר אם יהיה גם מהני כדי להתיר דגים או שאר

ביוצא מהם. [ואין כל זה קשור להאי דינא שרמזנו לקמן אם יש גם בביצים חובת והבדלתם, יעוי"ש].

וכן נראה לדקדק מתשובתו של מרן פוסק הדור הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בתשובתו המפורסמת על הדגים הקלופים, שכתב שם (אגרו"מ ח"ג יו"ד סי' ח) וז"ל: "הנה דגים קלופים שלא נראים קשקשים אף שמומחים גדולים יכולין להכיר בטביעות עין איך שהם דגים כשרים, פשוט וברור שצריך לידע איך שאיש ההוא הוא מומחה והוא ראה ואמר שמכיר שהוא מין פלוני הידוע למין כשר, ולא סגי במה שיאמר שהוא מכיר שהוא כשר אך אינו יכול להכיר איזה מין הוא משום שהכרה כזו אין להחשיב זה להכרת מומחה ע"י טביעות עין", הרי להדיא שגם בחתיכות דגים קלופים [פילה שהם ללא ראש ושדרה וללא עור], הסכים שלו יצויר שיש מומחה שיזהה את מקור הדג של הפילה, הרי שחשיב ניכר בטביעות עין ויהיה מותר [והבאנו מדבריו עוד להלן].

וכן ראיתי שכתב הגר"י בראנדסדארפער בספרו אורה ושמחה על הרמב"ם בהל' מאכ"א (פ"ג הכ"ג) וכתב שם באות קא להקשות לפי מאי דביאר מרן הכס"מ ברמב"ם שראש ושדרה זה טביעות עין ולא סימנים, אם כן מדוע צריך גם ראש וגם שדרה ולא די או בזה או בזה? והשיב שיש חשש מיוחד בדברים הכבולים בתוך ציר יכול להשתנות צורתן, ולכן קבעו חז"ל שאפשר לזהות בכה"ג רק אם עוד נשאר צורה קצת שלמה המכילה גם ראש וגם שדרה שאז יש טביעות עין. ובאות קב, שוב חזר על דבריו, על מש"כ הרמב"ם שאין לקחת דגים מרוצצים מלוחין מן הגויים, וכתב שבדווקא נקט "מלוחין" כי אם אינם מלוחים אין צריך שיהיה ניכר בראש ושדרה אלא סגי בטביעות עין של חתיכת דג. ואמנם הוא ציין לספק שהוא הותר אחריו בריש הל' מאכ"א באות מ (השני) על דברי הרמב"ם בפ"א בה"ח שמי שמכירן [את עשרת מיני בהמה וחיה] אינו צריך לבדוק לא בפה ולא ברגלים, ושם כתב להסתפק על שאר מינים כגון המוצא דג שהוא מכיר בטביעות עינו שהוא ממין הטהור, אבל לא היו בו הסימנים כי היה חתוך, שמא אין להתירו כי יש לחוש שמא יש גם במינים הטהורים מי שאין לו סימנים, ורצה להוכיח מביצי עוף שמותרים בטביעות עין, ודחה שאפשר שביצי עוף לא חמור כ"כ כמו האם עצמה שאין מלקין על הביצה כמבואר ברמב"ם בפ"ג ה"ו. עכ"ד. ואמנם להלכה היה אפשר לפשוט את ספיקון מכמה הוכחות שהוכחנו לעיל. אולם חשבתי שיש להוכיח הדברים מהרמב"ם עצמו לגבי גוי שהביא גרב של חתיכות דגים, שכתב הרמב"ם שאם חיתוכן שוה, והן ניכרין שהם ממין של דג אחד ומצא באחד קשקשים הרי שהכל מותר. ומוכרח

שהוא התיר גם חתיכה אחת בטביעות עין, וכפי שכבר ביארנו לעיל, עיקר הגירסא ברמב"ם היא שהן ניכרות "ממין אחד" כלומר שמותר ליהודי לאחר שזיהה חתיכה בטביעות עין לאוכלה אף אם אין בה קשקשים, ונפל הספק שלו. [ושו"ר שהרב אורה ושמחה גופיה על הרמב"ם שם בהכ"ד הביא הגירסא הזו ברמב"ם, וכתב שאכן ההיתר הוא משום טביעות עין, והוסיף שהטביעות עין ניכר יותר כאשר החיתוך ניכר שהוא גם שווה, כי לפעמים שינוי בצורת החתיכה יפסיד גם את טביעות העין, יעו"ש].

וכעת הזדמן לי קובץ אור ישראל (מו, שנה יב, ב) וראיתי שם מאמרו הנכבד של מעלת ידידנו הגדול הגרמ"א בלום שליט"א רב דקהל בית אשר סיקסא מאנסי, וראיתי שם בעמ' קלט, שגם הוא כתב להוכיח כדברינו מתשובת האגרות משה, וכתב להקשות עליו (עמ' קלט-קמ) מדבריו עצמו שכתב שם לענין דגים קלופין שהטב"ע אף של מומחין גדולים אינו מכל דגים שבעולם אף שנימא שהוא מומחה לאלו דגים הנמצאים במים דימים ונהרות בסביבות עיר זו אין למיסמך ע"ז מאחר שלכא סימנים אלא רק טב"ע גרוע כזה שאינו כלום, ולפי"ז הקשה שהוא הדין על מומחה שאומר שמזהה את הבשר כדג מסוים, שיש לשאול עליו וכי ראה כל בשר הדגים שבעולם? ואני תמה על טענתו, והרי היה לו לשאול שאלה זו על קביעת הראשונים המובאים בכמה מקומות בסי' פג שאם אומר מדג פלוני הוא, ואנו מכירים שהוא טהור דהמומחה נאמן, ועל כך נשאל וכי מומחה זה ראה את כל הדגים בעולם? וביותר קשה לי על דברי עצמו של ידידנו הרב הכותב שם, שכתב שאם איירי על דג שלם אפילו בלי ראשו, כו"ע יודו מכיון שכל מין יש לו צורה מיוחדת. ועל כך אני אשאל, וכי הוא יודע מכל המינים שבעולם? אלא האמת היא שמחמת זה אנו זקוקים לטביעות עין, וכל שאכן יש טביעות עין המוכיחה מחמת כל מיני סיבות ואופנים שהוא הדג המדובר והמוכר, בכה"ג סמכינן, ואף שאיננו דג שלם. ולא גרע מקביעת המומחים לגבי ביצי דגים אדומים, שבדקו ומצאו שאין בכשר כיו"ב, והרי אנו יודעים שבזמן בדיקתם עוד מדינות רבות לא התגלו, ודגים רבים הנמצאים בימים רבים לא נודעו, אלא שאין לדיין אלא מה שענינו רואות, ואם אותו מומחה יודע בוודאות לזהות, מחמת מירקם הבשר או כל כיו"ב, סבירא ליה למרן הגרמ"פ דמהני, וזה ברור.

ועוד ראיתי בקובץ אור המזרח (לז) בתשובת הגרי"ד בלייך ראש כולל להוראה בישיבת רבי יצחק אלחנן, שהאריך באיסור קנייה של טונה בקופסאות, ובתו"ד (עמ' 141) כתב להוכיח מדברי הראב"ד שיש גזירת חז"ל שאין לסמוך על טביעות עין

אלא אם הטביעות עין מבוססת על הכרת ראש ושדרה. ע"כ. ובאמת אני תמה על דבריו, מנא ליה שיש גזירת חז"ל שגזרו רק זה ולא טב"ע אחר, והרי אין כאן אלא סימן להפריד בין הטריית הכשרה לדג האחר העולה עמה, וההפרש היה בראש ושדרה ולכן הדגישו שיש להבחין בהם, כי אחרת אי אפשר לזהות, אך אה"נ, כל טב"ע אחרת גם אפשר וכבר הוכחנו זאת מכמה מקומות לעיל. ולדידי הדברים פשוטים.

והנה ראיתי לרבנים במאמריהם הנז' לעיל שהשוו דין זה של זיהוי ראש ושדרה, להאי דינא ששנינו בגמרא ביבמות (דף קכ ע"א) שאין מעידין אלא על פרצוף פנים עם חוטם, דבלא זה אין לסמוך על טביעות עין. וכן ראיתי שכתב זאת הגרמ"מ לובין בקונטרסו שם (עמ' יא), ובאמת אני תמה על כל המחברים מדוע לא ציינו את מארי דהאי שמעתתא הלא הוא החתם סופר בחידושיו לחולין (דף סו ע"א) ובתו"ד כתב שם: "ובעדות אשה בעינן דוקא פרצוף פנים עם החוטם ואיך מסרו הכא תורת כל אחד בידו לסמוך אט"ע דראש לבד אע"כ הוה ס"ל דלסימנא קאמר וסימן טהרה הוא ע"כ פריך מסימני סנפיר וקשקשת ולא חשיב הני", וכו', יעוי"ש. ובאמת שאני תמה מאד, שהרי כל זה אינו אלא כמשל ולא להוציא מכאן דבר המחייב, וכי אם יהיה ראש לדג נתירו לבדו בלא שדרה, כשם שאין מחייבין שדרה אצל ההרוג? ועוד האם נתיר לזהות ראש גם כשהוא מרוצץ ללא עיניים וללא פה ורק שיש בו לחיים [כמבואר בבית יוסף בשם הרמ"ה באבה"ע סי' יז, והב"ד בב"ש שם ס"ק יז], זאת ועוד שדעת ר"ת בתוס' ביבמות (דף קכ ע"א בד"ה אין מעידין) שהיכא שאין פרצוף אך הגוף קיים, יכולין להכירו בטביעות עין, ואמנם מרן השו"ע (שם סעי' כה) הב"ד וכתב שחלקו עליו האחרונים, מכל מקום כבר כתבו הח"מ והב"ש שאין כוונת מרן לדחות דבריו לגמרי, ואדרבה מצרפין דעתו לשאר אומדנות והוכחות. עכ"פ פשוט שאין מה ללמוד משם, וכל מה שאמרו כאן בדגים הוי כיון שיש דגים טמאים שהם נבדלים מהטהורים בשני דברים אלו של ראש ושדרה ועל כן הבדל זה צוין כאן. אולם אה"נ כל דבר דומה אחר גם כן הוי טביעות עין ושרי לכתחילה בלא ספק.

1. שצריך טב"ע ודאית ולא מסופקת כגון צבע בשר הסלמון:

אלא שכבר רמזתי בתשובתי שם, שלסמוך על צבע בשר הסלמון אמנם יש מי שסמך על זה, ויודע אני על אחד מגדולי המורים בעיר בני ברק שהכי ס"ל, אולם לענ"ד אסור לסמוך על זה בלבד, וקודם שאבאר את דברי, יש להקדים ולהעיר על מה שכתב הגרמ"מ לובין בקונטרסו שם, אחר שכתב שאין לסמוך אלא על ראש

ושדרה, הוסיף וכתב שבוודאי אין לסמוך על דברים חדשים כגון צבע בשר הסלמון, וידוע שהמקרה המפורסם עם החזו"א היה עם דג סלמון.

ואחמ"ר מהרה"ג הכותב שליט"א, כל הדיון של מרן החזו"א עם חכמי ירושלים שהתירו וכן רבני ארה"ב, היה על עניני נאמנות בתי החרושת והכיתוב על הקופסאות ועוד, ולא אחד דיבר מצבע הבשר, ואינני יודע לומר אם היה ידיעה כלשהי בענין הזה אם צבע הבשר הוא ייחודי או לאו, ולהוכיח מכאן ודאי שאי אפשר, שלא בכך היה הדיון. ואין אחד יודע אם היו מעלים סברא זו מה הייתה דעתו של החזו"א [למרות שחכם עדיף מנביא, ואכן יש לאסור ואין להסתמך על הצבע וכדלהלן].

ואגב אכן שם מסופר על דגי הפילה שהחמיר החזו"א למצוא בהם שני קשקשים, ובלא"ה החמיר וכו', ולא צויין שאירי על הסלמון, ורק בהמשך הביא בארחות רבינו הקהלות יעקב (ח"ג דף ע"ג) אודות הדג סלמון: "אחר זמן ספר לי הגרנ"ק שבעת המלחמה עם הערבים הגיעו חבילות מזון מאמריקה ובתוכם היו קופסאות סלמון ואסרם מרן החזו"א באיסור מוחלט ומהטעם הנ"ל שא"א להכיר את החתיכות שהם מדג טהור ואין עליהם עור וקשקשים וזה למרות שהי' כתוב על הכתב שהוא מדג טהור ורבני אמריקה התירו לאכלם ולמרות שהי' שעת הדחק ועת מלחמה בכ"ז אסרם מרן".

אלא שלמעשה אין לסמוך על צבע בשר הסלמון, מחמת שיש שני סוגי דגים טמאים ממשפחת הכרישים המצויים ומשווקים באירופה, וצבע בשרם שווה, דג אחד הוא הנקרא Saumonette והוא משווק בצרפת וצבע בשרו שווה ממש [ראה צילום בגב חוברת]. והדג האחר הוא הנקרא Rock Salmon והוא נפוץ ומשווק בבריטניה [ויש לו שמות נוספים], וגם הוא צבע בשרו תואם לצבע הסלמון. שני סוגי דגים אלו הם טרף לחלוטין. ועל כן מאז ומתמיד ערערתי על אותם שסמכו על צבע בשר דג הסלמון. [אמנם אין לחוש מחמת צביעה של בשר דג טרף כצבע הסלמון, וזאת מכיון שאין מציאות כזו בתעשייה הזו, כי כל צבע שיוכנס לדגים, יצא בבישול או בשאר השימושים ואיננו דבר מציאותי, ובפועל אין כיום שימוש בתעשיית הדגים של צביעה דגים שלימים או חתוכים או פרוסים כפילה]. [אמנם אם אותם גורמים סומכים על שאר היתרים של נאמנות מפעל, כיתוב על שקית, מירתת, אומן והסכם עם מפעלים וכו', זה מדין אחר, אך לא מדין טביעות עין של צבע הבשר, כי בזה יש ריעותא, וכאמור].

ז. בית קשקש – טביעות עין מובהקת:

והנה בתשובתי הראשונה, הוספתי וצינתי שהיכא שניכר בית קשקש, זה טביעות עין מובהקת. וכל דג שניכר בית הקשקש ואפילו רק לאחר העיון הוא נמצא זה סימן מובהק לכשרות הדג. ויש דגים שהסימן ניכר ביותר ונראה גם בעין, ויש שאינו ניכר אלא במשמוש, ויש שאינו ניכר אלא לאחר מאמץ כגון בשמש, ויש שאינו ניכר כלל, כי העור שתחת הקשקשים הוא כדמוי ניילון, וכמעט שאין בית קשקש [כגון הדג מרלוזה דה קולה (ראה תמונה בגב חוברת)], ועוד כמה דומים לו]. ועל כן כתבתי שדווקא מסוגי הדגים שהרבנים שליט"א כתבו במכתביהם, אין כל חשש, וגם אם יש חובת בדיקה [מה שלמעשה אין חובה כזו כפי שיבואר עוד להלן], זה ניכר מייד ואין צורך כלל לחוש, ובפרט בדג האמנון [מושט], כל מי שאוחזו בידו, מייד רואה את בית הקשקש שלו וזה ניכר וזה סימן מובהק [ראה תמונה בגב חוברת], ואין צריך לחוש לכתחילה לשום דבר חוץ מזה. וכאשר שימשתי כמה מגדולי ישראל בענין הדגים לפני שנים רבות, כך היה פשוט להם, וכך אנו מורים הלכה למעשה.

ומצאנו שכן כתבו כמה מגדולי הפוסקים, ראה לרבינו המהר"י מולכו בספר שולחן גבוה (סוף סי' פג) לאחר שכתב המנהג והמסורת לאכול את דג הלקרדה ואת דג החרב ועוד שיש מסורת לגבם שבעלותם מן הים נושרים קשקשיהם, הוסיף וכתב: "ולכן כל שנראה בעורו מקום הקשקשים שכל עורו שקוע כמדת הקשקשים מותר באכילה, דודאי היה לו קשקשת בעודו במים ונשרה בעלותו מן הים".

וכן כתב הרב כתב סופר בחידושיו עמ"ס חולין (דף סו ע"א בד"ה ועיין, וגם בד"ה אלא שראיתי) לגבי האי מעשה דנקטי להדי שמשא וחזו בי' צמחי ושרי', הדקדוק מורגש למה שינה וקרי לי' צמחי ולא קלפי, לכן נ"ל דהכוונה דכמה דגים אחר שמקלפי' הקשקשים ניכר מקום מושב כל קשקשת וקשקשת ונשאר עור דק שהי' הקשקשת סבוך בו ציצי' קטנים, ונ"ל שזהו שראה אחר דחזי בשמשא וראה צמחים היינו הציצי' הנ"ל, ומזה שפט כי היו בו קשקשים וכבר נשרו ונשרו במים ועי"ז התיירו ולא הי' צריך לשום בדיקה, כיון שחזה שנשרו מעצמם, ואין לך דבוק יותר מזה והלא מתירים קשקשים שנשרו במים כנ"ל נכון. עכ"ד.

וכן כתב גם בשו"ת שלו (כת"ס יו"ד סימן מה) וז"ל: "אבל מה אעשה שרש"י פי' שם צמחי קלפי, וכבר כתבתי תחילת דברינו דרש"י ג"כ ס"ל כרמב"ן וניהי לרמב"ן נ"ל דמפרש צמחי כמ"ש ומוכח מתוכו מדשינה ש"ס ונקט צמחי, אבל לרש"י דמפרש צמחי קלפי הדר' קושי' ונ"ל דגם לרש"י א"ש בשנדקדק דבתרי בדיקות קתני חזי בי' קלפי ובבדיקת ר"א אמר חזו דהוי בי' צמחי וזה דקדוק עצום, ונ"ל

דחזי ע"י תלתולים עור או שהכיר מקום מושב הקשקשים דה"ל ב" צמחי קלפי ולכן נקיט דהוי ב" היינו דהוי ב" מכבר קלפי שהכיר ע"י ציצ"ל של עור או שהכיר מקום מושב הקשקשים שניכר לעין וזה מנוסה ולכן הכשירו ונ"ל לכן פ"י רש"י צמחי קלפי ולא כ' מפורש צמחי ציצ"ל עור שנשארו כמ"ש דא"כ לא שייך דהוי ב" דהא איתניי' קמן ולכן מפרש צמחי קלפי דהוי ב" מעיקרא ומיושב קושיא זו גם לרש"י וכ"ז נ"ל נכון וברור ומקום הניחו לי בעזה"י, עכ"ל.

וכל זה נראה לי פשוט וברור להלכה, ובמשך השנים דיברתי עם רבים מגדולי ההוראה בענין זה, והיה מוסכם על כולם, והנה כעת ראיתי בחוברת הנז' שכתב הגרמ"מ לובין שליט"א (עמ' כה בסוגריים למטה) שמרן הגאב"ד הגרנ"ק לא רצה לסמוך על היתר זה, ולא הוסיף לבאר הטעם או מדוע לא וכי יש דבר מובהק יותר מסימן זה? ובעמוד כו עוד הוסיף מדיליה, שאכן זה קיים רק במושט ולא בדגי סול ולא בשאר דגים, [וזה לקח כנראה ממכתבי שם, והגם שלגבי הסול אכן דבריו נכונים ברוב הסוגים, אולם לגבי שאר דגים לא נכון בכלל, ורוב דגי הבריכות מארץ ישראל שווים לענין היכר בית הקשקש, אמנם לא כולם באותה רמה ודרגה אך לאחר עיון בית הקשקש שלהם ניכר, ובקלות הרבה יותר ממש שבגמרא שם הוא הזדקק לעיון בשמש כמובא בכת"ס לעיל, ודי לקחת את הדוגמא של דג החרב שכתב המהר"י מולכו, ששם בית הקשקש הוא רך ודק ביותר וכידוע לכל מי שעוסק בתחום]. ועוד הוא הוסיף בקונטרס שם בזה"ל: שמכל מקום לא ניתן ליתן הוראה לכלל הציבור להתיר דגים על פי הכרת בית קשקש, בזמן שישנם אנשים שאינם יודעים קשקש מהו, כ"ש בית קשקש אינם יודעים צורתו, עכ"ל.

ואני תמה לאיזה ציבור כוונתו שאינם יודעים קשקש מהו? וכי לדבריו אין לומר לאנשים לבדוק גם קשקשים כי אינם יודעים מה הם? וב"ה אפשר דרא ועקרות הבית כולן כאחד יענו ויאמרו שידועות הן מה זה קשקשים, שהן מורידות כאשר מנקות את הדגים, ובוודאי שידועות לזהות את בית הקשקש שנותר תחת הקשקשים, וחלילה לעשות מציבור שומרי הכשרות, "אנשים שאינם יודעים" ואין הדבר זקוק לא לבקיאיות גדולה, ואין מדובר בקשקשים מוזרים או שונים, או רכים ביותר, כי כל הדגים שיש בית קשקש אין קשקשיהם רכים אלא קשים רגילים ובולטים, ועל כן ברור ופשוט שסימן זה מובהק הוא, ואין צריך בכלל לטרוח בשבילו. כי כל דג קודם בישולו כל עקרת בית, משרה ומנקה, ומייד מבחינה בזה.

וכמובן שכל זה לא נאמר אלא באופן שחייב לבדוק את סימני הטהרה, שאם לאו אין על האשה או על האיש המבשל כלל צורך לבדוק, ויתבאר עוד להלן.

ח. במקום שיש חזקת טהורים אין צריך בדיקה:

עוד כתבתי במכתבי שם בקיצור נמרץ, שבדגי מושט וסלמון אין חובת בדיקת סימנים, ויש לסמוך לכתחילה על החזקה שכל הדגים הללו כשרים הם, ואבאר את שיחתי.

הנה חובת בדיקת סימני דגים ביארנו דיניה להלן ראה שם, אולם לגבי בריכות דגים או אגמים שיש בהם רק טהורים, לכאורה יש להסתמך על החזקה שהם טהורים ואין חייבים לבדוק כלל את התוצרת קודם האכילה באם יש להם סימני טהרה.

והגם שכתבנו לעיל שלא סומכים על הוכחה הסתברותית, מכל מקום בדבר שהוא ודאי כך, מוכרח מהסוגיות דלעיל שאנו סומכים, והכי מוכח מהאי דינא של הדגים הבאים מפילוסא ומאספמיא, דקיי"ל בגמרא (ע"ז לט ע"א) "אכריז רבי אבהו בקיסרי, קירבי דגים ועוברן ניקחין מכל אדם, חזקתן אינן באים אלא מפלוסא ואספמיא", ומבאר רש"י שם: "ואין דגים טמאים מצויים שם". הרי שלהדיא היכא שיש חזקת טהורים, אין צריך לבדוק והכל מותר [ואין בזה סתירה למצוות והבדלתם, ויבואר להלן].

וכן דין נוסף בדומה לו ראינו במה שכתב הר"ן עמ"ס ע"ז (דף יז ע"א מדפי הרי"ף) לגבי האי צחניתא דפום נהרא שריא, ומעתה היכי שריא רב הונא בר חנינא ולא חשש לערבונה, ואפשר דההיא ארבא של חביות מלוחות היתה, וסבירא ליה שאין לחוש לתערובת טמאים, שהטמא והטהור מקלקלין זה את זה, לפיכך בשעת מליחה מפרישין הטמאים מתוכן ומשום הכי שריא. כלומר אם בשעת העיבוד אין המין הטמא יכול להישאר עם המין הטהור, על כן יהיה מותר כי מוכרח שלפנינו דג טהור בלבד. וזה גם מה שהבאנו מדברי השלטי גבורים (שם בע"ב מדברי הרי"ף) לגבי הטריית שכתב שם: "וכן י"ל בטריית, מקום שאין מוחזקין אותם אלא מדגים טהורים היא מותרת בלי סימן כמו שביאר מז"ה".

ט. דין הדגים היוצאים מבריכות וכלובי הדגים:

הנה אם כן אחר הודיענו ה' כל זאת, ברור ופשוט, שהדגים הנמצאים בבריכות דגים, ששם האיש הוא זה שמכניס את הדגים לבריכות, ומה שנכנס הוא מה שיוצא [ואין אנו חוששים שמא באו מבחוץ טמאין, כי לא מחזיקין באיסור וכידוע], אם כן הדגים בחזקת טהרה וכשרות ונלקחים בלא בדיקה. וכל זה שייך בכל בריכות הגידול של הדגים הטריים בארץ ישראל, גם בבריכות דגי המושט, הכסיף, הבורי,

הקרפיון, לברק ועוד. והגם שלעיתים אחד לעשרות אלפים מוצאים דג שהוא "מוטציה" כלומר בהכלאתו הייתה תקלה והוא שונה ונמצא ללא קשקשים [בד"כ רוב סוגי המוטציות הללו הם כן בעלי קשקש], למעשה אין לחוש לזה כלל וכמבואר לעיל, שאחזוקי איסורא לא מחזקינן, וזאת כיון שאינם מצויים כלל. ובבריכות שיש דגי נקאי "שפמנונים" [כמו שמכירים מאקווריום ביתי דגים הנצמדים לזכוכית של האקווריום] גם אין לחוש כלל, כיון שאינם נידוגים אלא אדרבה משאירים במים כי צריכים אותם, ואם עולים בדיוג מחזירים לבריכה, ואם כבר עלו אין משתמשים בהם כלל, ובכל אופן שונים וניכרים הם, הן כשהם שלימים והן כשהם חתוכים, ואין לחוש להם כלל וכן ביארנו בפסקה הבאה.

וכן הוא הדין בגידולי בריכות בעולם כגון דגי המושט בסין, שבבריכות יש רק דגים טהורים, הרוב המוחלט הם דגי מושט ומצטרפים אליהם דגי לברק או אמור, שהם דגים כשרים, ולצורכי אקולוגיה וניקוי מוסיפים דגי שפמנון לניקוי ואין לחשוש מחמתם, כי הם לא נידוגים ואדרבה צריכים להם, ואם כבר נידוגו מוחזרים לבריכות [ראה תמונה שפירסמתי כבר בתולעת שני חלק שני, ומופיעה כאן בגב חוברת], ואם כבר עלו ברשת ומתו [ואחת לכמה עשרות אלפי דגים עולה שפמנון אחד ולא מוחזר לבריכה, הם מוציאים החוצה במפעל ואין משתמשים בו כלל למפעל המושטים] [מכמה טעמים ובעיקר של הפרשי איכות ושינויי טעם, וצורת עבודה שונה לגמרי עם בשר דג זה] והנקאים הללו, ניכרים מאד בצורתם ובבשרם הן שלם והן חתוך, ואין לחוש להם כלל, ובפרט שההפרש כל כך גדול ביניהם בצורת הבשר וניכר היטב לכל עין, ושייך לגביו דברי הרמב"ן הנז' להלן בסוף הפסקה הבאה. [ויש מי שאמר שראה בבריכות שרץ שרימפס אמנם בכמות אפסית, וולדעתי זו טענה שאינה יכולה להיות כמעט במציאות, ששרימפסים יגדלו במים מתוקים, ויותר מסתבר שהיה כאן משהו מאד נדיר, שאין לחוש לו כלל וכלל, אלא שלמעשה שרצים אלו אין להם כלל צורת דגים אלא צורתם כעין שרצים גדולים, ואין לחוש לגביהם כלל, ובנידו"ד גם הריב"ש וסיע' יסכימו בכהאי גוונא שלא חיישינן למיעוטא, שלא על סוג כזה של ספק הם עסקו, וכפי שביארנו להלן]. ובכל אלו הדגים אין לחוש לשיווק גם מן הים, כגון בארץ ישראל שחלק מסוגי הדגים הללו קיימים גם בים התיכון, כיון שלא יזניח אדם גידול השייך לו שבקלות הוא צד אותו, ויש לו ממנו בשפע וילך לים ויוציא הוצאות מרובות לנסות ולצוד ממנו, ומה ירוויח מזה, ואין לחוש לזה כלל, וגם המחירים שונים. ובמדינת סין, כל גידול דגי המושט הוא גידול חקלאי בבריכות בלבד, ואין דייג של דגים אלו מן הים לצורכי שיווק, ואין כלל מקום לחוש לזה, ולכן כל היוצא מן הבריכות הללו הם בחזקת

כשרים ואינם צריכים בדיקה כלל. [ומה שהראו לי כתוב שיש מי שחשש שיש דג הדומה למושט ויש לחוש לגביו והוא דג "חזיר ים" מחילה מכבוד האומרים ניכר מבין ריסי עיניהם שלא החזיקו דגים אלו מעולם, שהרי דגים אלו אין להם לא בית קשקש ולא קשקש, אלא צורת קשקשים יש להם, ואם יוריד אותם יפצע את הדג, ואיך הם שווים בכלל זה לזה? ובאמת שגם אין צורתם שווה, אבל העיקר הוא שאין אנו חוששים כלל לדגים מן הים, כמבואר לעיל. ובכל מצב כאשר זה לפניך ויש בית קשקש, זה ודאי לא מדג הנצרך [חזיר ים].

והוא הדין לגבי כלובי הדגים, כגון כלובי הסלמון וכלובי הדגים, שהחקלאי מכנים לשם את כל הדגים ואין בהם אלא כשרים בלבד, והם היוצאים מן הכלוב, והם בחזקת כשרות ובלא צורך בבדיקה כלל. ואמנם יש גם דגי סלמון הנידונים בים, אולם כל מי שיודע מעט את אופן הדייג של דגים אלו בים, ואת העלויות שלו, אל מול לחיצת כפתור המעלה את כל הכלוב מן המים מבין לבד שאין מקום לחוש לזה כלל. וכל זה מלבד שבכחאי גוונא בקלות ממש מזהים את ההבדל בין הדגים כאשר סלמון מן הכלוב צבע עורו כסוף ומבריק ומן הים צבעו אפור חיוור, וכל סוחר בעולם שמזמין מן המפעלים מזמין בדווקא מן הכלובים, ולכן זה שם נרדף לסלמון ועל כל אריזה ותווית כותבים שזה מכלובים, והוא ידוע וניכר לכל. ואין בזה חשש כלל. ואין זה קשור כלל לסוגיא הכללית של מירתת או אומן או כל שאר היתרים בדגים הקלופים או בשימורים, כיון שכאן יש את כל הטעמים שהגוי מאד מירתת מהענין לאחר שהוא כותב על כל דג את מקורו, והוא ניכר מיד, ועל כגון זה כתב רבינו הרמב"ן (ע"ז לט ע"ב) "כשהוא מטיל דג אחד לסימן בחבית אחד ומוכר את השאר סתם אחריה כמאן דאמר ללוקח של טהורים הוא ואם אינו של טהור מירתת ואמר השתא מחזו לבקי ומפסיד מינאי דאהא מוחזק שקרן ופסיד זבינאי דאפי' דטהורין לא מזדבן לי". עכ"ד.

וראיתי בקונטרס הנ"ל שרמז הגרמ"מ לובין שליט"א שכביכול נותני הכשרות עצמם אומרים שיבדקו בבית הקשקש, וכו', ופלא הדבר בעיני, כי האמת תורה דרכה שאין כל צורך לבדוק דגים אלו כגון המושט מן הבריכות והסלמון מן הכלובים. וזה דין לכו"ע ללא מחלוקת. ואין להחזיק איסור בדמיונות שוא, שאינם נעשים ולא נעשו מעולם. ואף אם אתה מדמיין לעצמך, תדע לך, שועד הכשרות מבקר במפעל כמה פעמים בשנה, ורואה שאכן אלו פני הדברים ואין שינוי שלפתע החלו לייצר גם דג דומה במפעלים, שיש לחוש לגביו, או שמא יש בבריכות גם דגים טמאים דומים שיש לחוש לגבם, וכן שאין חששות במכונות או בסכינים כי המפעלים עובדים עם דג זה בלבד, ועל הכל שאין מה לחוש כי הדבר ניכר בעיניך או בבית הקשקש [במושט] או בצבע עור הדג [בסלמון], ובדג זה יש גם קשקשים

בפועל בשיווק הקפוא] ובזה אין כל חשש לטעויות שיעשה המפעל, שהרי טעות ניכרת לכל אם יעשה, ובזה לית מאן דפליג שיש כל ההיתרים גם יחד [של מירתת וכו']. ובלא סימנים אלו, אכן כל ההיתר הוא רק משום ההיתרים של המפעל וכאן יש מחלוקות גדולות, וראה להלן בסוף המאמר, ואין אנו רגילים לסמוך על זה ובוודאי בכשרויות המהדרין, אולם בלא"ה אם הדגים משווקים כפי שמשווקים, היום הם כשרים למהדרין ואין בהם כל סרך של חשש או פגם בהידור, ואינם חייבים כלל כל בדיקה בעקרת הבית או באולם השמחות. וכל מי שמחייב בדיקה בדגים אלו, אינו אלא מן המתמיהין, כנלענ"ד ברור ופשוט.

י. דין הדגים המצויים היום היוצאים משאר אגמים וימים:

עוד אוסיף, שלגבי גידול בנהרות ובאגמים וכן בימים, הדבר שונה מאד ממדינה למדינה ומסוג דג למישינה ואפילו באותו סוג דג שונה הדין בין סוגי הדייג השונים, וראה בספרי תולעת שני (כרך שני) בראש הספר. אולם אוכל לנקוט כמה הפרשים בולטים:

1. אגם ויקטוריה – מוציאים ממנו רק נסיכת הנילוס ובאיזור הקרוב לשפה מושט [פראי], וכפי מה שראיתי, לא ראיתי בכל מה שעלה מן האגם שם דגים טמאים בנמצא כלל [אולם אין זה בגדר בדוק ומנוסה ויש לבדוק עובדה זו בבדיקה נוספת].

2. הים באלסקה – כגון סול או זהבון המגיע משם, עולים איתם גם הרבה דגים טמאים, וגם לאחר המיון הראשוני, כאשר מגיעים למפעל עם ראש עדיין לאחר המיון יש 10% ויותר דגים טמאים, ומאידך כאשר מגיע למפעל ללא ראש ומעיים [שזה סימן שכבר עבר מיון רציני], מגיע למפעל כמעט ללא תערובות.

3. הים התיכון – כל סוגי הדייג עולים עם תערובת של דגים טמאים.

4. הים באפריקה – בכל סוגי הדייג הידועים לנו, עולים גם סוגי דגים טמאים.

5. הים במרוקו – בלהקות של הסרדינים אין כמעט בנמצא סוגי דגים טמאים, שאין מתערבים בלהקותיהם [אתן כדוגמא, בכל קונטיינר של סרדין יש ממוצע 375,000 סרדינים. יבואנים מייצרים בהשגחה שלנו השגחה צמודה של 1-2 משגיחים בכל ייצור, כמות השווה לכ-110 מליון דגים בשנה. כל דג עובר תחת

ידי העובדים ותחת עיני המשגיח, ולהוציא מקרל שהוא דג כשר ונמצא בייצור וכן אנשובי, ודגים טמאים מוצאים בשנה מכל היצורים ביחד כעשרה בודדים (שזה 2-3 שהם צורת דג, והשאר שרימפסים שאין להם צורת דג כלל, ולא שייך לנקותו ולשימו על המגש להמשך העבודה כלל). והגם שמייצרים בהשגחה צמודה, והמשגיח מכירם בטביעות עין, מכל מקום מצד חובת בדיקה לאחר שמעל עשר שנים שאנו מפקחים ואלו הנתונים, יש בהחלט מקום לומר שזה בחזקת נקי ופטור מבדיקה, ואין זה אפילו בגדר מיעוטא דמיעוטא שיש לחוש לגביו]. מאידך בדגים הגדולים מהים במרוקו מצויים תערובת של מיני דגים טמאים.

6. הים בארגנטינה - בכל סוגי הדגים הידועים לנו כולל הבקלה, עולים גם סוגי דגים טמאים.

חשוב לציין כי בדרך כלל אין מגיעים הדגים ישירות מן הים, אלא עוברים מיון או במפעלים שבחוף או כבר באוניות עד החזרה ליבשה, או על החוף עצמו, ורק אחר כך משווק למפעלים, לאחר מיון כזה רואים תוצאות אך לא תמיד מושלמות. מאידך כאשר המיון הוא במפעל, וקל וחומר אם מעבדים משהו במפעל הממין כגון הורדת ראש ופתיחת בטן, במקרה כזה, התוצרת מגיעה למפעל ללא כל סוגי דגים אחרים כשרים או טמאים, כי לכל דג יש את השיווק שלו ואת המחיר שלו, ולכן המיון הוא אינטרס של המפעל הממין. ולא רק של המפעל המקבל.

עוד חשוב לציין, כי לעיתים מה שעולה עם הדגים הכשרים יש גם דגים טמאים, אולם צורתם וצבעם שונה לחלוטין, ואין מקום לחוש לבלבול כלל, או לחילופין עולים עמהם שקצים כמו שרימפסים וכיו"ב, שאינם בחשש כלל. אולם אחר שיש תערובת אין חזקת כשרות ויש צורך לבדוק, רק שאין הבדיקה בהכרח בסימנים, אלא בטביעות עין. כלומר אם בים בארגנטינה עולים עם דגי הבקלה, גם דגי קינג קליפ וגם לובסטרים ועוד דגים שונים ומשונים, וצורתם שונה לגמרי וצבעם שונה לגמרי, והמשגיח מכיר גם את הטהור וגם את הטמא, אין צורך לעבוד כדי להבחין ביניהם, כי כל אחד ניכר בפני עצמו, בכל השינויים שאפשר למנות, ולכן כל מיון בטביעות עין מספיק.

וכן כאשר מפקחים על מפעלי הדגים, כגון טונה או סרדינים, וכו', אין צורך להרים כל דג ולבדוק, אלא די שהמשגיח יכיר בטביעות עין שהוא הדג המוכר והכשר, כדי להתירו [בסרדינים עושים זאת בזמן שעולה על השולחן עבור הפועלים לנקותו,

ושם המשגיח נמצא ומסתכל. ובטונה, הרגילות היא, לאחר ששמים על המגשים ומסדרים על העגלות להכניס אל התנור, שם המשגיח עובר על כל מגש ומכיר את הדגים].

הנה אם כן הלכה למעשה, בכל דגי הים, על המשגיחים חובה להסתכל על כל דג, ואם אין מכיר אותו בוודאות ויודע שהוא דג כשר, אז חייב לבדוק קשקשים של כל דג. בדגי אגמים יש לברר בוודאות ואצל המומחים בכל מקום ומקום עד אשר יוודע בבירור מה סוגי הדגים שיש שם.

מאידך בכל דגי הכלובים והבריכות לגידול הדגים הטהורים, אין כלל חובת בדיקה וחזקתן מהטהורים. וכך הוא הדין הלכה ולמעשה ואין כח בידי כל אדם לשנות דינים ברורים אלו.

יא. מצוות "והבדלתם":

כתב רבינו הרמב"ם (מאכ"א פ"א ה"א): "מצות עשה לידע הסימנים שמבדילין בהן בין בהמה וחיה ועוף ודגים וחגבים שמותר לאכלן ובין שאין מותר לאכלן שנאמר והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור, ונאמר להבדיל בין הטמא ובין הטהור ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל". ומדברי הרב המגיד שם מבואר כי אין המדובר במצוה לבדוק, אלא זו המצוה על אי אכילת הטמאים, וכלשונו: "שאנו רשאים לאכול הטהורין ולא הטמאים כמו שאמרו בת"כ אותה תאכלו ולא בהמה טמאה וידוע שלא הבא מכלל עשה עשה. וכן מבואר בגמ' באלו טריפות (דף סו ע"ב) גבי דגים ברייתא שם. והרי זה כאילו באו מצות עשה על מניעת האסורות בענין הצווי כמניעה ממלאכה בימים המקודשים וזה ברור". וכן הבין בדבריו רבי יהודה עייאש בספרו לחם יהודה על הרמב"ם (שם) שכתב עיין בפ"ה המ"מ שכתב והרי זה כאלו באו מצות עשה על מניעת האסורות כענין הצווי במניעה ממלאכה בימים המקודשים ע"כ. ר"ל דמ"ש רבינו לעיל מצוה לבדוק היא על האכילה והאכילה היא אם עבר ואכל מן הטמא עובר בעשה ולא תעשה. ונפק"מ דמי שאוכל הטהור לא שייך לומר שקיים עשה ולא תעשה אלא מי שאכל הטמא עבר על שתיהן וכו', וסיים שם: "וכל זה לפי דברי הרב המגיד אבל לפי מה שנראה מדברי רבינו בס' מנין המצות בעשין ס' קמ"ט וקנ"ב הוא שמצוה היא הבדיקה. ור"ל שאנו מצווין לבדוק בסימנים. ונפקא מינה דמי שלא אכל הטהור שצריך בדיקה עד שבדקו קיים מצות עשה. וכפי פשט לשונו בפתיחת הלכות אלו דכתב מצוה לבדוק משמע דהבדיקה גופה היא מצוה".

וכ"כ האוה"ח הקד' בספרו פרי תואר (סי' עט ס"ק א) שבכל גוונא חייב לבדוק סימני טהרה, ואם אכל ולא בדק, אף שבאמת זה היה טהור, עבר על ביטול מ"ע של והבדלתם. [ורבים מצטטים זאת בשם ס' החינוך, אולם ראה לקמן שכתבנו שהיינו רק כאשר יש לו ספק אבל לא בכל גוונא, יעוי"ש].

וכן דעתו של הרב נחל איתן בביאורו על הרמב"ם (שם) שכתב הרב המגיד והלח"מ פירשו דכוונת רבינו הוא דמצות עשה דבדיקת סימנין הוא מפני מ"ע דאכילה שנאמר בה אותה תאכלו ולא בהמה טמאה ולא הבא מכלל עשה עשה ומחמת איסור אכילה הוא צורך הבדיקה. ולבבי לא כן ידמה שיהא כאן כוונת רבינו כן דא"כ לא הו"ל להביא כלל קרא דוהבדלתם רק קרא דאותה תאכלו, וכו', גם מ"ש כאן הרה"מ דמ"ע על מניעת האסורות הוא כמניעה ממלאכה בימים המקודשים. אין הנדון דומה לראיה וכו', על כן נראה בכוונת רבינו דכאן דמ"ע של בדיקת הסימנין הוא לאו משום עשה דמניעת אכילה מקרא דאותה תאכלו. אלא העשה הוא מקרא דוהבדלתם שמביא כאן שהוא נאמר בלשון צווי שמצוה לידע סימנין המבדילין.

ועוד מצאתי לרבינו הגאון המופלא בעל צפנת פענח שכתב לדון על הרמב"ם (שם), ובתו"ד כתב: "ועיין בהך דפסחים ד' ק"ד ע"א בין טמא לטהור ר"ל דהסימנים הם המבדילים או דהסימנים הם הגורמים הטהרה והטמאה, וכן בדגים כה"ג ועיין בע"ז ד' מ' ע"א גבי ראש ושדרה, אבל סימני עופות וסימני חיה לגבי חלבה זה רק הוה סימן איזהו הטהור ואיזה היא החיה, וכו', והנה הני סימנים המטהרים צריך לידע אותם בלא הטעם דתקלה אבל שאר סימנים הוא הידיעה רק בשביל שלא יבוא לידי תקלה. כלומר לדבריו גורמי טהרה כגון סנפיר וקשקשת, צריך לידע אותם גם לא בשביל שלא תצא תקלה תחת ידו.

וכן ראיתי בערוך השולחן (סי' עט סעי' ב) שכתב בדעת הרמב"ם שאין כלל כוונתו שהבדיקה היא מצוות עשה, אלא שכשאוכל מהטמאים עובר גם על עשה, ובסוגרים הוסיף שזה כדברי המ"מ והלח"מ, ומיישב בזה את השגת הראב"ד על הרמב"ם במנין המצוות [שבתחילת ספר היד החזקה במ"ע קמו ולאחריה בקמט] יעוי"ש.

והנה הגם שבספר המצוות נקט הרמב"ם (מ"ע קנב) לשון של "**לבדוק**" מכל מקום בהלכותיו כתב לשון "**לידע**" שהנה בסה"מ כתב: "היא שצונו **לבדוק** בסימני דגים והם כתובים בתורה והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו (שם) את זה תאכלו מכל אשר במים. וכו', ובבאור אמרו בגמר חולין (ס ב) האוכל דג טמא עובר בעשה ולא

תעשה. כי מאמרו זה אכול שומע אני שזולתו לא תאכל, ולא הבא מכלל עשה עשה (ע' לח וש"נ). הנה התבאר שאמרו את זה תאכלו מצות עשה. והענין באמרנו שהיא מצות עשה מה שזכרתי לך (ע' קמט) היותנו מצווין לדון באלו הסימנים ולומר שזה מותר לאכלו וזה אינו מותר לאכלו כמו שכתב ואמר (ס"פ קדושים) והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור. וההבדלה אמנם תהיה בסימניו. ולכן יהיה כל מין ומין מאלו הארבעה מיני הסימנים מצוה בפני עצמה. כלומר סימני בהמה וזוהי וסימני עוף וסימני חגבים וסימני דגים. וכבר ביארנו לשונותם בקראם אותם עשה עשה בייחוד. ובהלכות כתב, מצות עשה "לידע" הסימנים. ולכאורה דבר זה אומר דרשני, שבאמת אין מדובר בחובת בדיקה ממש ומעשית לפני כל אכילה, אלא הכוונה שעליו לדעת ולהכיר את הסימנים, וזו מצוותו, ועל מנת שהוא יכיר וידע, הוא צריך לבדוק באופן פיזי כדי שההיכרות תעשה ממקור ראשון ולא מתוך שמיעה או קריאה.

ושוב מצאתי שכבר כתב כן הגאון המופלא רבי יעקב אלבעלי בפירושו קהלת יעקב על הר"מ שם, וז"ל: "נ"ל דנקט רבינו לידע ולא נקט לבדוק דכיון למ"ש בתורת כהנים פרשת שמיני וכל נפש החיה להביא את הדגים וכל נפש השורצת להביא את החגבים ולמה בא להבדיל לא בלבד השונה אלא בידע איזה טמא ואיזה טהור ע"כ והביאו רש"י ופי' הרב קרבן אהרן והרא"ם ז"ל לא בלבד השונה כלומר שלא יספיק לאדם שיהיה שונה ולומד תורת כל אחד מאלו במה שיהיה שונה הלכות אשר בהם יתבארו סימניהם אלא צריך שיטרח להכירן איזהו הטמא ואיזהו הטהור באופן שאחר הידיעה השכלית צריך להכירן בידיעת החושיית ופי' הפסוק זאת תורת הבהמה שהוא הידיעה בה הנה הוא שתדע להבדיל בין הטהור ובין הטמא בידיעת חושיית ולא יספיק בידיעת התורה עיין שם א"כ משום הכי נקט רבינו לידע הסימנים והביא מקרא דהבדלתם דמייירי בידיעת חושיית ובה סרה תלונת הרב לח"מ יעו"ש ודוק". עכ"ד. הרי שגם דעתו מצטרפת אל נו"כ אחרים ברמב"ם דס"ל שאין כוונת הבדיקה כדי לקיים מצוות והבדלתם, אלא שיש מצווה כללית לדעת, רק שיש לידע אותה ולהכירה, באופן מוחשי.

והנה הרמב"ן בהשגותיו (ריש שורש ו), חולק על עצם מנינו של הרמב"ם, שמנה את הבדיקה למצות עשה, ועל כך השיג הרמב"ם בכמה מצוות וביניהם גם על מצוה זו של בדיקת הסימנים ובתו"ד כתב בזה"ל: "שיש עוד לאו ועשה בדבר אחד אלא שאין שניהם מצוה כענין בבהמות בדגים ובעופות המותרין והאסורין אמר הכתוב בהן עשה זאת הבהמה אשר תאכלו ודרשו בו שהוא מצות עשה. וכן כל צפור טהורה

תאכלו עשו אותה מצות עשה וכן את זה תאכלו מכל אשר במים. והדבר ידוע שאין הכוונה לומר שבאכלנו הבהמה או הדג בעלי הסימנים הטהורים נעשה מצוה ואם נצודם ולא נאכל אותם נעבור עליה, אבל הכוונה שאמר הכתוב אלה תאכלו ולא הטמאים. והוא לאו הבא מכלל עשה בטמאים כדי שיהא האוכל הטמאים עובר בלאו גמור ובלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה לפי קבלתנו. ואלו וכיוצא בהם מנאן הרב בכלל רמ"ח מצות עשה אמר (מ"ע קמט - קנב) לבדוק בסימני בהמה שנ' זאת הבהמה אשר תאכלו לבדוק בסימני העוף לבדוק בסימני חגבים לבדוק בסימני דגים. ובעל ההלכות לא מנאן מפני שאין בהן קום עשה והמניעה מן האיסורים כבר היא נמנית בלאוין ואין הלאו הנאמר בלשון עשה מוסיף בזה מנין כמו שלא יוסיף לאו אחר גמור, כמו שיאמר במניעה מן המניעות שנים או שלשה לאוין שכולן נמנין במצות לא תעשה אחת, וזה הדעת לבעל ההלכות מחסר מנינו". הנה אם כן דעת הרמב"ן שאין מצות בדיקה לטהורים, אלא על האוכל טמאים.

ובספר החינוך כתב (מצוה קנג) ענין הצוואה לבדוק סימניהן הולך אחר טעם איסורן, שכל מה שבא לנו איסור עליו ראוי ומחוייב עלינו לבדקו יפה. והנני לא חשכתי ע"י מכתוב דברי הרמב"ם זכרונו לברכה בכאן, שחשב המקרא הזה למצות עשה, מפני שיעדתי בראש דברי לכתוב המצוות על הסדר שחשבם הוא, עם היות לבי נאחז בענין זה בסברת הרמב"ן זכרונו לברכה, שכתב שאין ראוי שנמנה בדיקת סימני טהרה בבהמות מצוה, כי באמת אחר שאסרה לנו התורה קצת הבהמות, עכ"פ יתחייב להודיענו סימני הטהורות להפרישנו מן האיסור, ואין זה ראוי כלל להחשב בחשבון מצוה. והוא הדין והוא הטעם גם כן בבדיקת עופות ודגים וחגבים. עכ"ד. אלא שלמרות כל דבריו אלו, בהמשך (מצוה קנה) כתב: "ועובר עליה ולא בדק יפה, כגון שראה סימן אחד לבד בדג וסמך על האחר בלא בדיקה, אף על פי שנמצא אחר כן כשר ביטל עשה זה". ורבים ראו כן תמהו, היאך מחד פסק כדעת הרמב"ן ומאידך פוסק שביטל מצות עשה. ויעוי' במנח"ח, ויעוי' במעיל' החכמה ועוד.

ובאמת אפשר שיש כאן דרך אמצעית, כאשר אם אין כל ספק והוא מוכר, אין כל חובת בדיקת סימנים. ואם הוא טמא ואכל עובר על שניהם. ואם הוא ספק אצלו אם זה מין כשר או לא, בכה"ג ס"ל להחניך שחייב בדיקה, אולם אם לא בדק ואכל אף שלבסוף נתברר שזה מהמין הכשר, הרי שהוא ביטל מצות עשה. ובאמת כך כתב להדיא רבינו חנניה קאזיס זצ"ל בפירושו קנאת סופרים על סה"מ להרמב"ם, שדעת הרמב"ם שיש לידע הסימנים בכל אחד מהמינים כדי להבחין בין טמא לטהור, ואם עבר ואכל ממה שהוא בספק אצלו, מפני שלא בדק בהן, או שאינו בקי, אע"פ

שאח"כ נבדק ונמצא בסימני טהרה, כבר עבר על אותו העשה, אבל באוכל דבר טמא, הוא עובר בעשה ולא תעשה כנ"ל. והביא שם עוד דברי החינוך הנז' ממצוה קנה, שאע"פ שאכל היתר ביטל מצות עשה, ומוסיף על דבריו: "איברא שכל מי שמכירן שהן כשרים, יכול לאוכלן בלא שום בדיקה, כמו שכתב הסמ"ג במ"ע סי' נט". עכ"ד. והם הדברים שכתבתי בעוניי על דברי החינוך לבטל קושיית האחרונים, ושמחתי על זה כמוצא שלל רב. ובעיקר שכך גם למד ברמב"ם, ואם כן כל חובת הבדיקה היא רק כאשר יש ספק שעולה לפנינו, ולא כאשר יש חזקה או שזה מוכר, שם גם לדעת הרמב"ם אין צורך בבדיקה [וכך נראה מדברי החת"ס הנז' להלן].

והנה אחרונים רבים מצטטים את דברי הריב"ש בשו"ת שלו (סי' קצב) שם הוא משיב על מה שהתחיל בתשובה בסי' קצא, על עניני סימני העוף, וכתב שם בתשובה בתו"ד: "ועוד, כיון שהתורה צותה לבדוק בסימנין שלא יהיה מכ"ד עופות הטמאין, וכמו שכתב הר"ם ז"ל (בפ' ראשון מהל' מאכלות אסורות), על כרחינו יש לנו לחוש לכל אחד מהן, ואפי' הוא מעוטא, זולתי לפרס ועזניה בישוב, שאינן נמצאים שם כלל. כמו שכתב הר"ם ז"ל, שאינן נמצאין אלא במדברות ואיי הים הרחוקים עד מאד, שהן סוף הישוב. אבל כשאפשר להמצא, חוששין למעוט, כדאמרינן גבי בהמה (נ"ט), בהיה הולך במדבר: ובלבד שיכיר ערוד, ואף על פי שהערוד מעוטא דמעוטא לגבי שאר בהמות טהורות. ובעלמא אין חוששין למעוט, כדאמרינן (ס"ג: גבי בצים, לוקחין בצים בכל מקום, ואין חוששין, לא משום נבלות ולא משום טרפות".

ורבים לומדים בדעת הריב"ש דס"ל בדעת הרמב"ם דבכל גוונא חייב בדיקה, וממילא לא הולכים אחר הרוב, כיון שסו"ס המיעוט לא נבדק. וראה בזה למהר"ם שיק (בשו"ת יו"ד סי' צט), ומה שהביא לפי דעתו ראשונים רבים דפליגי על הריב"ש, והם התוס' (חולין דף סג ע"ב בד"ה ודילמא) דהקשו כיון דעופות טהורים הם רובא מדוע לא ניזיל בתר רובא, ומוכרח דאזלינן בתר רובא גם במינים טהורים וטמאים, וכדברי התוס' כ"כ הרמב"ן, הר"ן, הרשב"א ועוד, ולכאורה מדעתם נראה שלא כהריב"ש. ועוד אחרונים הביאו ראשונים אלו שלכאורה מדעתם מורכח דלא כהריב"ש. ובאמת שדברי השואלים תמוה מאד, שהרי הריב"ש גופיה כותב: "ובעלמא אין חוששין למעוט, כדאמרינן (ס"ג: גבי בצים, לוקחין בצים בכל מקום, ואין חוששין, לא משום נבלות ולא משום טרפות", כלומר אחר שכתב שבספק מין אין הולכים אחר הרוב, כתב שבבצים אין חשש ואזלינן בתר רובא [ולהלן מדברי שו"ת הר צבי יבוארו החילוקים], והרי כל ראשונים הללו בסימני ביצים קמירי.

וראיתי בכמה קונטריסים ומאמרים בחוברות שונים [וגם בקונטרס הנז' של הגרמ"מ לובין הביא האי דינא בקצרה ויישב כדלהלן] שהביאו תי' לקושיא זו, שבביצים אין מצות עשה של והבדלתם שלא נאמרה מצוה זו אלא על העוף ולא על היוצא ממנו. ובאמת שאני תמה מדוע השמיטו דבריו של מארי דהאי שמעתתא הגאון הגדול רבי צבי פסק פראנק זצוק"ל בספרו שו"ת הר צבי (יו"ד סי' עד), שענה תשובה לשואל אם מותר לרכוש אבקת ביצים שמגיע משנחאי בסין ללא כשרות, ובתוך דבריו כתב לשואל: "ומה שהעיר כת"ר, לענין החשש דילמא ביצי עוף טמא הם, שאין לסמוך בזה על הרוב, משום שאין לסמוך על הרוב לברר את המין, ומצד המצות עשה דהבדלתם כמ"ש הריב"ש (בסימן קצב) לענין סימני טהרה בבהמה חיה ועוף שאין לסמוך בזה על הרוב וכו', יש להשיב ע"ז מכמה טעמים [ובאמת אני תמה מאד מדוע טרח כל כך הרבה לכתוב ולא כתב שורה אחת שרבינו הריב"ש עצמו כתב שביצים הם כדין שאר מילי דעלמא דאזלינן בתר רובא, ובזה היה בא הכל על מקומו בשלום].

עכ"פ בתשובה זו כתב בהר צבי ארבעה כללים בדברי הריב"ש:

1. גם הריב"ש כתב להוציא מכלל זה פרס ועזניה שאינם נמצאים בישוב, וממילא י"ל שה"ה לענין ביצים בזמנינו שנהגו לקנות בסתם מכל אדם, משום שאין ביצי עוף טמא מצוי בינינו.
2. שהחובה והמצוה לבדוק, זה כל שיש איזה אפשרות שהיא לבדוק, יש חיוב לבדוק ולהבדיל ולא לסמוך בזה על הרוב, (וכן מטין דברי הריב"ש בסיומן קצא), אבל במקום שכבר אזלא כל אפשרות שהיא לבדוק, הולכים גם בזה אחר הרוב.
3. דברי הריב"ש הם רק לגבי קביעת המין עצמו ע"י הרוב. שעל זה אמרה תורה והבדלתם, לקבוע את המין ע"פ סימני טהרה, ולכן אין סומכין בזה על הרוב, אבל גבי ביצים שאין הדיון לקבוע את המין, אלא הספק הוא אם באו מעוף הקבוע שהוא טהור או מעוף הקבוע שהוא טמא, הוא דומה לשאר איסורין שהולכים בזה אחר הרוב.
4. מצות עשה דהבדלתם אינם אלא בגוף הבהמה, חיה והעוף אבל לא על היוצא מהם וי"ל שיוצא מן הטמא שאסרה תורה לא עשאתו כחלק מן הטמא וכגופו ממש, אלא שהוא איסור כללי בפני עצמו שכל הבא מן הטמא הוא אסור. ועוד שהבדלתם הוא עשה. וכבר כתב המ"מ (פ"ב מהל' מאכלות אסורות) דאין איסור יוצא אלא ביוצא מדבר שאיסורו בלאו אבל לא ביוצא מדבר שאיסורו עשה, (אם לא שנאמר שהבדלתם אינו רק עשה בפני עצמה אלא קאי על הלא תעשה).

ובסוף דבריו כתב שכן מוכח מדברי התוס' והרמב"ן (שהזכרנו לעיל), שהקשו על הגמרא חולין (דף סג ע"ב), ודילמא מעוף טמא הם, אמאי לא אזלינן בתר רובא שעופות טהורים מרובים מהטמאים כו', הרי שלענין ביצים היוצאים מעוף טמא אזלינן בתר רוב.

וראיתי מי שכתב לתמוה (הגרי"ב ואזנר בקובץ פעמי יעקב מנ"א תש"ס) שמדוע כולם תולים זאת בריב"ש שתלה ברמב"ם, והרי זו גמרא ערוכה והביא האי סוגיא דלעיל של טרית שאינה טרופה בהאי דינא גראש ושדרה שצריך שניכר בכל חתיכה ולא סמכין על רוב, ומוכיח שלא סומכים על רוב היכא שיש חיוב והבדלתם [והוסיף שלגבי ביצים שונה שאין עליהם חובת והבדלתם, ולא זכר ש"ר מאומה מדברי ההר צבי שקדמו וכתב חילוק נפלא זה]. ובאמת שדבריו תמוהים, והרי דין דטרית כבר כתבנו לעיל דערבונה עולה עמה, ויש כאן ודאי טמאים, ולכן חובה שיהיה עמה ראש ושדרה. וראה לעיל מה שהארכנו בזה, ויעוי' בפליתי על סעי' ד, ודוק היטב בדבריו. [ובקובץ שם כתב דיש לחלק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן, וממילא ברובא דליתא קמן, הרי זה ככל רוב, ואין צורך לברר המציאות, יעוי"ש].

והנה לפי מה שכתבנו דלעיל בדברי ספר החינוך, כן יש לעניות דעתי להסביר בדברי הריב"ש, שאין הכוונה שבכל גוונא חייב לבדוק את סימני הטהרה, ורק אם יש לי ספק כגון אם הוא ממין כשר חייב בדיקה, וכפי שהבאנו מדברי הקנאת סופרים בדעת הרמב"ם, ובכך יוסרו מעליו הקושיות שהזכירו הפוסקים, ובכך יובנו עוד כמה מימרות שהזכרנו לעיל, וכגון הא דאמרינן שאם החתיכות שוות, יהיה מותר גם במה שאין סימנים כל שהן ניכרות שהן ממין אותו הדג [לפי הגירסאות המדוייקים ברמב"ם וכנ"ל], כלומר שאין חובת בדיקת סימנים, וכן מה שכתבנו לעיל את דברי הפרישה על הקשקשים הרכים, שאם בדק חלק מהדגים מותרים שאר הדגים מאותו מין גם בלא בדיקה. ובכך מובן האי סוגיא של "קירבי דגים ועוברן ניקחין מכל אדם, חזקתן אינן באים אלא מפלוסא ואספמיא", וזאת כיון שיש חזקת טהורים, אין צריך לבדוק והכל מותר. וממילא לאחר שניכר אין חובת והבדלתם, ואדרבה החזקה היא היוצרת את ההבדלה ופשוט. ובכך יובדנו דברי התוס' רי"ד ונכדו בעל השלטי גבורים שהזכרנו לעיל שכתב: "וכן י"ל בטרית, מקום שאין מוחזקין אותם אלא מדגים טהורים היא מותרת בלי סימן", והן הן הדברים.

ושוב ראיתי שכך אפשר לדקדק מדברי החת"ס בחידושיו עמ"ס חולין (דס"ו ע"א) שכתב וז"ל: "ונ"ל הא דאמרינן התם ל"ט ע"א תורא דימא אסור חמרא דימא שרי וקדשונא וקברונא ושלוחפוטא וכל הנני דמייתי התם מיירי בכי האי גוני שהיו תוארים כתואר טהורים או בראש ושדרה או בבצים ועוברים, ואותם סי' אינם מועילים כשהדג לפנינו ואין לו קשקשים ע"כ היינו צריכים לעדות בעלי תלמוד זה אסור, אעפ"י שיש לו אלו הסימנים, מה שלא נתברר לנו שמשיר קשקשותי בעלותו ממים, ופלוגי שרי דנתברר לנו שמשיר קשקשיו במים. ודע מי שמתיר על סי' הללו אף על גב דשוב נודע שיפה הורה כגון ברבוטא שנחלקו בו ר"ת ותוס' ולבסוף בימי בעלי תוס' האחרונים נתברר להם שמשיר קשקשיו במים ומותר גמור הוא מ"מ מי שהתירו קודם הברור הזה צריך כפרה כמי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה שצריך כפרה ומכ"ש הכא דאי שרית על אלו הסימנים יבואו להתיר כל מי שיש בו אלו הסי' מבלי שיתברר אח"כ שעתיד להשירן במים ומפני זה כשהתיר ר' אפרים ברבוטא בזמנו חלם לו שהאכיל שרצים. אף על גב לבסוף נתגלה שהברבוטא טהור מ"מ חטא ר' אפרים בזה וכתבתי זה מפני שנתקשו בו בתשובת נב"י תנין סי' למ"ד וז"ל ס' החנוך פ' שמיני סס"י קנ"ה ועובר עליה ולא בדק יפה כגון שראה סי' א' לבד וסמך על האחד אעפ"י שנמצא אח"כ כשר ביטל מצוה עשה זו עכ"ל פי' עשה דבדיקת סימני ויפה חלם לרבינו אפרים והדברים דברי אלקים חיים". וכד תידוק היטב בדבריו תראה שכל דברים אלו גם בספר החינוך היינו באופן שיש ספיקות לפנינו במין הדגים אם הם כשרים או לאו. אולם לא בכל גוונא.

ועוד ראיתי בספר חמדת דניאל [מהגר"ד זקש זצ"ל] על מס' מנחות (דף סז ע"ב), שהביא ביאור לחלק בתוך דברי הרא"ש שמחד התיר בחתיכות דגים שהביא הגוי בחבית כל שיש ראש ושדרה אף שלא נראים קשקשים כי אנו תולים שהיה ונשר או נפל, ומאידך בברבוטא לא תלה שמא נפלו, וכתב לבאר שהחילוק הוא שבחביות הספק האם החתיכות הם ממין טהור או טמא, ואנו יודעים שרוב הדגים עם ראש ושדרה הם ממין טהור, ואם כן שייך שפיר כל דפריש מרובא פריש [וכל אשר יש ראש ושדרה הוא בחזקת שהיה לו קשקשים ולא התירו אותם שבלי ראש ושדרה מחמת שערבונה עולה עמה וכמבואר לעיל], אולם בדג הברבוטא יש ספק אם הוא ממין טהור או מין טמא, ואז צריך שהרוב יקבע בירור שהדג טהור, בכה"ג חיישינן למיעוטא ולא יכול הרוב לברר, ואולי בהא גם רבנן יודו דחיישינן למיעוטא דאיתרע ליה רובא, דהרי חזינן שאין לו קשקשים, עכ"ד. ולא זכר את הריב"ש והחת"ס שנעלמו ממנו לרגע, אולם הם עיקרי הדברים שכתבנו לעיל בדבריהם שבקביעת מין אם טהור או טמא, לא סמכינן ארובא לדבריהם.

ועוד עי' בדברי טעם (לרבי אריה ליב האפט סי' ד) מה שדן בתו"ד בדברי הריב"ש, ובדברי הראשונים שלדבריו חלוקים על דבריו, יעו"ש. ועוד ראה מש"כ בזה הגאון רבי יצחק רבינוביץ (רב ואב"ד דפוניבז') בספרו זכר יצחק בסי' פ' בליקוטים השונים (אות א) על דברי הריב"ש, ומה כתב שלפי"ז סנפיר וקשקשת צריך בדווקא משום הבדלה וראש ושדרה מהני מדין רוב להוציא מידי לאו. וכך הוא הס"ד של הגמרא בסוגיא דראש ושדרה, ולמסקנא שרק בארא ופלמודא כך הדין, אבל בשאר דגים בדיקת ראש ושדרה מהני גם לדין הבדלה, יעו"ש. וע"ע בשו"ת ערוגות הבושם חיו"ד סי' עז אות ה ודוק.

ומכח הדברים שהבאנו שאין מצות והבדלתם בכל גוונא רק היכא שיש ספק היאך להגדיר את מין הדג, שם יש חובת בדיקה ואם לא בדק לדעת הרמב"ם עובר על מ"ע, ובכהאי גוונא נימא דחיישינן למיעוטא, הא בלא"ה בשאר ספיקות אזלינן בתר רובא, ובזה יובנו דינים רבים בפוסקים שראינו שאזלינן בתר רובא, ולא הזכירו כלל מדברי הריב"ש שמחמת והבדלתם אין הולכים אחר הרוב. וראה כדוגמא מש"כ רבינו הרדב"ז בשו"ת (ח"ב סי' תקצג) שכתב לדון בדגים קטנים הנקראים אפסדיא ונתבשלו ואח"כ נודע שהיה בהם אחד או שנים טמאים ואחר הבישול אינם ניכרים מה דין הדגים והתבשיל והקדירה. ולא הזכיר מאום מדברי הריב"ש, וכמבואר לעיל אין זה שייך לנידו"ד שבכהאי גוונא ודאי הולך בתר רובא. וכן מתברר מרבינו דוד פינטו בשו"ת מכתם לדוד (יו"ד סי' ד). וכן בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' רמג) במה שדן על שאלה של אחד שקנה דגים קטנים וראה ביניהם דג א' טמא. ושאל להעכו"ם מה זאת וא"ל כי לא הי' רק ב' טמאים בתוכם והיינו זה שהשלכת ועוד אחד. ונתן הדגים לאשתו ושכח להזהירה לבררם והיא חתכה אותם דק דק עם פת ובצלים. והי' בס"ה שבעים דגים קטנים ועשתה מהם עיגולים הרבה ובישלתם. "עכ"ל, ובכל מה שדן לא הזכיר שמחמת והבדלתם לא אזלינן בתר רובא, ועל כרחק הכל ברור וכפי שביארנו לעיל החילוק בין נידון הריב"ש לדינים אלו. ובזה יובנו גם דבריו הנפלאים של המרומי שדה עמ"ס נדה (דף נא ע"ב בד"ה אר"א) על דברי הגמ' דתנא גם סנפיר דיגדיל תורה ויאדיר, עי"ש ודוק.

ואחר הודיע ה' אותנו כל זאת, יש מקום להעיר שמרן השו"ע השמיט לגמרי האי דינא של והבדלתם, וראיתי בספר משנת יעקב על הרמב"ם בריש הל' מאכ"א, שהביא את דברי הריב"ש, וכתב ששמע שיש המיישבים על פי זה את דברי הטור ביו"ד סי' עט, ששם כתב הטור, כתיב להבדיל בין הבהמה הטמאה לטהורה פירוש האסורה לאכילה ולמותרת ובמה יבדילו ביניהן בסימניהון, וכו'. והנה מרן הבית

יוסף הקשה שם מדוע כתב הטור הקדמה זו, הרי לא מביא מנין המצות? ובדרישה כתב ליישב בדרך אחת ועי' עוד בשאר נו"כ. ואמנם רצו לומר שלאור דברי הריב"ש מיושב שהביא הטור כי יש בדבר זה הלכה מיוחדת שאין הולכין אחר הרוב וחיישינן אפילו למיעוטא. ומציין במשנת יעקב שם, שמרן בשו"ע פתח את הסימן בסימני בהמה וחיה נתפרשו בתורה, ולא כתב להבדיל, וכנראה שדעתו כדעת הרה"מ [שהבאנו דבריו לעיל על הרמב"ם] ועוד נו"כ, שגם לדעת הרמב"ם אין חובת בדיקה ואין כזו הלכה מיוחדת וכמובא לעיל, ולכן השמיט זה בשולחן ערוך. ובזה גם ביאר תשובת הכסף משנה במנין המצות לרמב"ם שבתחילת היד החזקה, במה שיישב את השגת הראב"ד על הרמב"ם [ראה השגה למצוה קמו והשגה למצוה קמט] וכתב עליו "כל לבדוק אין להם טעם", והכס"מ כתב ליישב כמו שיישב בהשגה הקודמת של הראב"ד, וכוונתו שבהשגה הראשונה יישב דמי שירצה לאכול הבשר יש מ"ע, כלומר אין כלל חובת בדיקה, ורק כדי שלא יאכל טמא, יבדוק כי אם יאכל יעבור על עשה גם כן, לשיטתו אזיל גם בשו"ע ולכן השמיט דין זה. יעוי"ש. [וכ"כ הערוה"ש (סי' עט סו"ס ב) בדעת הרמב"ם וסילק השגת הראב"ד].

יב. היתר אכילת דגים מחמת כללי כשרות אחרים:

טרם אכלה אציין שבכל דברינו הנז' התייחסנו לכללים ההלכתיים של היכר והיתר הדגים על פי גורמי טהרה, סימני טהרה וטביעות עין. אולם ידוע ומפורסם שפוסקי הדורות דנו להתיר או לאסור דגים קלופים, או בשימורים שהגיעו ממדינות אחרות, ללא כשרות, ודנו בזה מחמת מירתת [ראה לעיל מדברי הרמב"ן] שהבאנו לגבי גוי המביא חבית ובתוכה דגים ללא סימנים, שכתב: "ואם אינו של טהור מירתת ואמר השתא מחזו לבקי ומפסיד מינאי דאהא מוחזק שקרן ופסיד זבינאי דאפי' דטהורין לא מזדבן לי". ועוד אחרים דנו מחמת חזקת אומן לא מרע אומנתיה. ועוד יש שדנו לומר שלאחר שהמצב היום במפעלים שתחת הפיקוח יוצא ונכנס שלהם, שאין כלל דגים טמאים שם ויש לזה דין של אגמים ונהרות שנקיים מדגים טמאים ושרי לקחת מהם בלא סימן. ועוד דנו מחמת מילתא דעבידא לאיגלווי. ובאמת אין זה מטרת המאמר לדון בכל דינים אלו, וכל מה שאנו כתבנו זה על דרך ההידור ללא כל חששות וספיקות כאשר כל הסימני כשרות, או טב"ע נמצאים לפניך.

ומכל מקום הרוצה לעמוד על דברי האוסרים והמתירים בדין זה יעי' בספרי האחרונים כאשר הביאו עדויות של רבותינו הכתב סופר והדברי חיים מצאנז שהיו אוכלים את הסרדינים בשימורים, גם ללא השגחה מיוחדת, כפי שהיו בשנים עברו, וכפי שנהג הגאון בעל דברי חיים מצאנז, והגאון בעל כתב סופר [עד אשר אמר

הדברי חיים על אותם שהוציאו שקר שהשמן מעורב בו משומן של דבר אחר - מה שנתברר בסוף שלא היה כדבר הזה - "רשעים הוציאו שם של שקר, מאכל אחד יש שיש לי ממנו הנאה, וגם מאכל זה אינם מניחים ליי". ואח"כ הגיעו ערעורים שונים הקשורים גם לחומרי הגלם, וגם לחששות של דגים טמאים. ויעוי' בתפא"י (ע"ז פ"ב מ"ו אות נ"ה), ערוך השולחן יורה דעה (סי' פג סעיף לב). בלבושי מרדכי (סי' קמ"ח), בשדי חמד (מערכת ד ס"ק ד) שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז סי' ע) ודן שם גם על הטונה, שו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד סי' ט) ופליג על הישכ"ע בטונה והסכים לסרדינים [שיש בהם סימני טהרה, ורק שהתיר ענין בישול עכו"ם מחמת שהם קטנים ובצירוף היתר הקיטור], יעוי"ש. אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' ח) שאסר בחריפות שם כל סוגי הדגים הקלופים והשימורים למיניהם כשהם ללא סימני טהרה או טביעות עין. ועוד ראה בחוברת קול תורה (תשכ"ב) וחוברת הפרדס (טבת תשכ"ד ושבת תשכ"ו) מאמרים מהגרי"א הנקין זצ"ל לאסור. שו"ת חלקת יעקב (סי' ל, וסי' לא מבין המחבר), והעלה להלכה להתיר אכילת הדגים בקופסאות ודן להתיר שם להתיר גם בטונה ושימורי סלמון ללא סימני טהרה. וראה עוד בשו"ת משפטיק ליעקב (להגר"י גריענוולד זצ"ל, חיו"ד סי' לב), שכתב לקיים את מנהג גדולי ישראל שהיו אוכלים את הסרדינים בשימורים, גם ללא השגחה מיוחדת. ועו"ע בחוברת המתיבתא (סיון תשמ"ו) מהגר"י ביעלסקי זצ"ל שהעלה לאסור. חוברת אור המזרח (טבת תשמ"ח) מהגרמ"ד טנדלר שכתב לאסור. ובאותו גליון מאמר מהגאונים הרב צבי שכתר, הרב מרדכי וויליג והרב מנחם גנק להתיר [במאמרו הביא עדויות שהתירו כמה מגדולי רבני ארה"ב, יעוי"ש], אור המזרח (תשרי תשמט) מאמר מהגר"י ד בלייך שכתב לאסור בחריפות בכל אופן. פעמי יעקב (קובץ מה) מאמר מהגר"י ב ואזנר, לאסור [בסו"ד בדינים העולים. ועוד שם כתב להתיר בלא בדיקה מה שמגיע מבריכות הדגים כשיש שם רק מינים טהורים]. אור ישראל (קובץ מו) מאמר מאמר מהגרמ"א בלום שכתב לאסור [ומ"מ הראה פנים להקל, אם באים הדגים בקופסא חתומים ועליהם חותמת החברה עם רשימת רכיבים וכו', שיש לומר לא מרע אומנתיה, ומירתת ועשה כעין פשרה בין התשובות וההנהגות לבין החלקת יעקב, יעוי"ש].

סיכום הדינים העולים:

א. סימני טהרה הנזכרים בתורה הם סנפיר וקשקשת, ולדעת מרן השו"ע די בקשקשת אחת ובכל מקום שהיא נמצאת. ודעת הרמ"א שקשקש אחד מהני רק אם נמצא במקומות מסוימים כגון תחת הסנפיר, ואם יש שני קשקשים הרי זה סימן בכל מקום שנמצא בדג.

- ב. אין הגבלה לצורת קשקש, או לעוביו או רכותו, ואף הדק ביותר, נחשב כקשקש על פי ההלכה, ובתנאי שבגירוד ביד או בסכין, יורדים הקשקשים בלא לפצוע את עור הדג.
- ג. דג שאין הקשקשים ניכרים, אלא על גבי בגד שמשפשים את עור הבגד, גם נחשב כקשקש על פי ההלכה. ולאחר שמכיר את הדג שכך אופיו, אין חובה לבדוק בדיקת בגד כל דג, אלא מותר גם בלא בדיקה, לאחר שמזהה את הדג.
- ד. דגים שמשירים את הקשקשים שלהם בעודם במים, או כאשר עולים מן הים משירים את קשקשיהם, כשרים הם. וזיהויים באמצעות טביעות עין שהם מן הדגים המפורסמים שכך האופי שלהם [כגון דג לקרדה [סוגי מקרל שונים], דג החרב [יש זנים מדג זה שאין לו קשקשים גם בים], ועוד סוגי דגים והוזכרו בפוסקים.
- ה. מצא כמה חתיכות דגים, ובחלק מהם יש קשקשים ובחלק אין, אותם שיש מותרים והאחרים אינם מותרים. אולם אם לאחר חיבור כל החתיכות עם החתיכה שיש לה קשקשים הכל מתחבר כאחד, הכל מותר. ואף אם אין חיבור מדויק, אולם הם מתאימות כדי להשלים לדג אחד, הכל מותר.
- ו. דעת רבינו הרמב"ם [בכל הגירסאות הקדומות], וכך סובר הר"ן בדעת הרמב"ם וכן כתבו עוד פוסקים בדעתו, שגם אין החתיכות מאותו דג, אלא מזהה את החתיכות שכולם מאותו מין של דג, הכל מותר.
- ז. אם לא מזהה את כל החתיכות כאחד, אין להתיר אותם שאין בהם קשקשים, אף אם יש הסתברויות מכל סוג שהן, כגון שיחשוב: אם הם באריזה אחת מסתמא הם מדג אחד, או לחילופין אם הם עובדו או נמלחו כאחד מסתמא הם מאותו דג, שאין לכלל הוכחות אלו חשיבות כדי להתיר דג ללא שמכירו בסימני טהרה או בטביעות עין.
- ח. גם דג שאין עליו סימני טהרה, אולם הוא ניכר בטביעות עין של מראה כללי של דג, שהוא מין הדג הידוע ומוכר לו שהוא כשר, הרי שהדג מותר באכילה.
- ט. כדוגמא לטביעות עין, כתבה הגמרא זיהוי באמצעות ראש ושדרה, כגון סוגי דגי טרית שעולה עמהם דגים טמאים שדומים להם, באופן שבשר הדג התרסק ואין ניכרים הקשקשים, קבעו חכמים שכל דג שעדיין נותר לו ראש ושדרה הוא מותר, וכל האחרים אסורים, שהם בחשש טמאים.

י. לדעת רבינו הרמב"ם, הראב"ד ועוד ראשונים, ראש ושדרה הם אינם סימני טהרה, אלא הם סימני היכר, שבאמצעותם יש טביעות עין לרואה שזה הוא הדג הכשר המוכר והידוע לו. ומאידך יש ראשונים שסוברים שראש ושדרה הם סימני טהרה ממש. ויש שכתבו שרק בדגים מסוימים הם סימני טהרה [טרית] ולא בשאר דגים שם זה רק טביעות עין. ויש אומרים שרק בדגים מלוחים או מעובדים זה סימן טהרה ולא בשאר דגים, וביארנו את כל הדיעות בפנים.

יא. לבני ספרד אין לסמוך כסימני טהרה על ראש ושדרה, אלא כסימני היכר בלבד. ולבני אשכנז בתנאים מסוימים יכולים לסמוך על סימנים אלו כסימני טהרה. ומכל מקום גם לבני אשכנז ראוי לכתחילה להחמיר בזה כיון שדעת הגר"א ועוד מרבתינו הפוסקים להחמיר בזה.

יב. סימני ראש ושדרה הם שבטהור הראש רחב ויש לו חוט שדרה, כאשר הטמא ראשו חד ואין לו חוט שדרה. אולם הלכה למעשה גם דג שראשו חד ואין לו חוט שדרה, כל שיש לו קשקשים הוא דג טהור.

יג. טביעות עין איננה דווקא בראש ושדרה, ולא דווקא בדג שלם, אלא אף בחתיכות דגים כל שיש לו סימן מובהק שבאמצעותו הוא מזהה שזה דג ממין הידוע והמוכר לו והוא כשר, הרי מותר לאכול את אותה חתיכה. אלא שסימן זה צריך להיות מובהק, בגופו של דג ולא משהו הסתברותי וכיו"ב.

יד. צבע בשר דג סלמון איננו יכול לשמש כסימן היכר, כיון שכפי הידוע משווקים היום באירופה דגים טמאים בוודאי שצבע עורם כצבע הסלמון.

טו. בית קשקש, נחשב כסימן מובהק. ובית קשקש הוא המקום שניכר שהיו בו הקשקשים לפני כן, כאשר רואה מקום שקוע שמלפנים היו שם קשקשים, הרי זה נחשב כסימן מובהק כדי להתיר דג מחמתו. וכ"כ בשולחן גבוה [ושמות הדגים שנקט שם מלמד אותנו שאף אם בית הקשקש ניכר במאמץ, חשיב ניכר], וכן כתב בכתב סופר, וכן העיקר להלכה ולמעשה. ויכול כל איש או אשה לסמוך על זה ואין צריך לזה כל בקיאות מיוחדת.

טז. דגים שמקורם מהים, או נהר או בריכה שיש למקומות גידול הללו, חזקה שכל הדגים שם טהורים, מותר לאכול את הדגים המובאים משם בלא בדיקת הסימנים קודם האכילה.

יז. בריכות לגידול דגים טהורים, נחשבים כמקום המוחזק שאין בו דגים טמאים ואין צריך לבדוק סימנים בדגים המובאים מבריכות אלו. הגם שבבריכות דגי קרפיון לעיתים נדירות יש דגים שעברו מוטציה בהכלאה, והם ללא קשקשים, אין לחוש לזה. וכן גם אם יש בבריכות אלו דגי "נקאי" מסוג שפמנון [כעין צלופח עם חלק תחתון רחב, ובתחתית יש לו איברי הצמדה למשטחים מסוימים], אין לחוש לזה, כיון שאדרבה בעלי הבריכה לא מעונינים בדג הזה כי הוא נצרך להם, וגם אם עלה בדייג מחזירים בחזרה לבריכה, וגם אם כבר מגיע למפעל, אין משתמשים בו כי הדג שונה לגמרי באיכותו, טעמו, ויש בהם גם מינים שלא ראויים בכלל, ובכל אופן הוא ניכר ביותר בין עם עורו ובין בבשרו, אופן הפילוט שלו שונה, ואין יכולים לעשות זאת כלל במפעלים הייצור הקיימים, והלכה למעשה אין לחוש לזה כלל.

יח. על כן דגי מושט המיובאים מסין, פטורים מבדיקה כלל, כיון שאין מגיעים אלא מבריכות דגים טהורים בלבד. ולדג "נקאי" המצוי שם אין לחוש כלל כמבואר לעיל. ואין לחוש שמא יביאו דגים מן הים וכמו שביארנו בפנים, ובוודאי שאין לחוש שמא יביאו מן הים דגים טמאים ויכניסו במקום דגי האמנון, שאחזוקי איסורא לא מחזקין, ועוד שהדג ניכר מאד [בפרט דגי מושט שניכרים מאד בעורם ובצורתם, וניכרים ביותר בבית הקשקש שלהם], ואין כל חשש שיעשו טעויות לא במזיד ולא בשוגג, וכמו שביארנו בפנים.

יט. דגים שמקורם מכלובים כגון דגי סלמון או דניס, כיון שאין בכלובים אלו אלא דגים טהורים בלבד, הרי שהם פטורים מבדיקה כלל. ואין לחוש כלל שיקחו דגי סלמון מן הים, וכמו שביארנו בפנים, ובפרט שדג סלמון אם הוא מן הים או מן הבריכה הוא ניכר במבט מהיר כאשר מנהיג צבע עורו הוא אפור חיוור ["מת"] ומן הכלובים צבעו מבריק כסוף.

כ. בשאר דגים ושאר מקומות שאין במקום גידולם חזקה שיש שם רק דגים טהורים, על המשגיחים חובה להסתכל על כל דג, ואם אין מכיר אותו בוודאות ויודע שהוא דג כשר, אז חייב לבדוק קשקשים של כל דג ודג. אולם אם מכירים בטביעות עין אין צורך להרים כל דג ולבודקו, ולכן כאשר מפקחים על מפעלי הדגים, כגון טונה או סרדינים, וכו', על המשגיח להכיר בטביעות עין שהוא הדג המוכר והכשר, כדי להתירו, כאשר בסרדינים עושים זאת בזמן שעולה על השולחן [עבור הפועלים

לנקותו], ושם המשגיח נמצא ומסתכל. ובטונה, הרגילות היא, לאחר ששמים על המגשים ומסדרים על העגלות להכניס אל התנור, שם המשגיח עובר על כל מגש ומכיר את הדגים.

כא. בפנים ביארנו עוד את המציאות בכמה אגמים נהרות והימות השונות במדינות שונות בעולם, יעוי"ש.

כב. כתב הרמב"ם שיש מצות עשה לידע את הסימנים, ודעת הרב המגיד, הכסף משנה [ריש היד החזקה], הלחם משנה, קהלת יעקב, ערוך השולחן ועוד, שאין חובת בדיקה כלל, אלא אם אכל מהטמא עובר על עשה ועל ל"ת. ויש אומרים שדעת הרמב"ם שחייב בבדיקה בכל אופן, וכן דעת רבי יהודה עייאש בספרו לחם יהודה, נחל איתן ועוד. ויש אומרים שרק כאשר יש ספק היאך לקבוע את המין של הדג כטמא או כטהור חייב בדיקה, אולם אם המין מוכר, והדג מזוהה בטביעות עין, אין חייב לבדוק בסימני הטהרה ואוכל בלא בדיקה, וכ"כ הקנאת סופרים בדעת הרמב"ם, וכן הוא כתב שסובר החינוך.

כג. היה לו ספק אם הדג ממין טהור, ואכל בלא בדיקה, ושוב התברר לו שאכן הדג טהור ולא טמא, דעת ספר החינוך, וכן דעת הפרי תואר, וכן לדעת הרמב"ם אליבא דקנאת סופרים, לחם יהודה ונחל איתן ועוד, שעובר על מצוות עשה של והבדלתם למרות שהתברר שהמין טהור. מאידך לדעת שאר נושאי כלי הרמב"ם על הגליון ובראש היד החזקה [המ"מ, הכס"מ, הלח"מ ועוד], אינו עובר על מ"ע, ורק אם התברר שאכל טמא, היה עובר חוץ מהלאו גם על עשה.

כד. דעת הריב"ש, שבאופן שהתחייב לבדוק ולא בדק ועבר על מצות "והבדלתם" חיישינן גם למיעוטא, ולכן אם התערב מיעוט ללא בדיקה, יהיה אסור באכילה, כיון שבזה אין הולכים אחר הרוב. ורבי שכתבו שמהראשונים מוכרח דלא כהריב"ש, ובפנים ביארנו שלכאורה אין כל סתירה מדברי הראשונים לדבריו, שגם הריב"ש מסכים שהולכים אחר הרוב, ורק באופן שיש ספק אם מין הבהמה, החיה או הדג שלפנינו ממין טהור או טמא בכה"ג כתב הריב"ש שאין הולכים אחר הרוב, והוכחנו הדברים מרבינו החת"ס.

כה. ארבעה כללים כתב הגאון רבי צבי פסח פראנק זצ"ל בספרו הר צבי, על דברי הריב"ש: **א.** גם לדעת הריב"ש במקום שאין מצוי טמאים, סומכים על הרוב. **ב.** חובת הבדיקה, זה כל שיש איזה אפשרות שהיא לבדוק, אולם במקום שכבר אזלא כל אפשרות שהיא לבדוק, הולכים גם

בזה אחר הרוב. ג. דברי הריב"ש הם רק לגבי קביעת המין עצמו ע"י הרוב. שעל זה אמרה תורה והבדלתם, לקבוע את המין ע"פ סימני טהרה, ולכן אין סומכין בזה על הרוב, אבל אם הדיון או הספק אם באו מדג הידוע שהוא טהור או מדג ידוע שהוא טמא, הרי זה דומה לשאר איסורין שהולכים בזה אחר הרוב. ד. מצות עשה דהבדלתם אינם אלא בגוף הבהמה, חיה, העוף ודגים, אבל לא על היוצא מהם. [וראה על תנאי זה בתו"ד שם].

כו. מכל ההגבלות דלעיל שהבאנו בדברי הריב"ש, יובנו שאלו רבות שהקשו על הריב"ש באחרונים, וכן ספיקות רבות שמצאנו בפוסקים שכן כתבו לילך אחר הרוב, וכמו שביארנו בפנים.

כז. השולחן ערוך השמיט דין זה. וכן רבינו הרמ"א לא הגיה על כך מאומה. ובפנים כתבנו שדעת השו"ע שווה לדבריו בכסף משנה במנין המצוות שבראש היד החזקה, שס"ל שאין מ"ע כזו על הטהורים אלא על הטמאים וכדעת שאר נו"כ הרמב"ם.

כח. כל האמור לעיל, וכל המבואר במאמר זה, הוא רק בדגים שיש בהם סימני טהרה, או סימני היכר, כאשר גם בדגים המגיעים מן הכלובים או מן הבריכות, הגם שהכל מדגים טהורים בלבד, עכ"פ כדי שיהיה מירתת בוודאות של הגוי או המפעל, אנו זקוקים לדברים וודאים שאין לחוש לגבם ועל כן כל סימן שמינכר לעין כל ובוודאות, וללא דיון, הרי זה מונע אפילו מכל סרך של טעות. אולם על דגים קלופים, או שימורי דגים, ללא השגחה צמודה, לא דיברנו במאמר זה, כיון שלמעשה יש לעשותם בהשגחה צמודה, כדי שיהיו ראויים לעלות על שולחנם של מלכים. ואמנם בסוף המאמר הבאנו כעשרים מקורות מפוסקים האחרונים שדנו להיתר או לאיסור, מחמת נאמנות הגוי באופן שהוא אומן, או מירתת, השגחת יוצא ונכנס, המצב העכשווי שלאחר המיונים במפעל המייצר אין כמעט דגים טמאים, ועוד דיונים שונים, והרוצה לעמוד על סברות האוסרים והמתירים שיעי' במקורות אלו. אולם אנו כתבנו את כל דברינו לציבור המהדרין, הרוצה לאכול ללא חשש או סרך של ספק. ע"כ.

כל זה הוא הנראה לעניות דעתי הדלה, וסהדי במרומים כמה קשה עלי כתיבת כל הקונטרס הזה, מחמת העיסוק והלימוד הרגיל, ועקב כתיבת קונטרס זה נאלצתי במשך השבוע האחרון להסתגר כמעט כפשוטו, וכמעט לא לעסוק מאומה חוץ מסוגיות אלו, וידוע לכל בר בי רב שעתיקתא קשה מחדתא, ולשוב ולחזור על כל

הסוגיות, ולעבור על מאות ספרים כפשוטו להוציא מהם את דבר ההלכה הנוגע לענינו, ולא עשיתי זאת, אלא לאחר שראיתי, שמכתבי הקצר לא הובן כראוי, עד אשר יש מי שחשב שכל דברינו נאמרו רק על חובת הבדיקה לריב"ש, ונעלמה עינו משאר ההיתרים המובהקים שכתבתי לגבי דגי המושט והסלמון. ועל כן ישבתי לכתוב קונטרס זה כמעט ברצף במשך חמשה ימים, עד אשר יצאו הדברים דלעיל.

וה' יתברך יצילנו משגיאות, ויראנו מתורתו נפלאות.

בברכה**שניאור ז. רווח**

סימני טהרה

דג אמנון (מושט) שלאחר הורדת הקשקש, ניכרים היטב מיקומם, ודינם כסימן כשרות מובהק

דג מרלוזה מסוג "דה קולה" שלאחר הורדת הקשקשים הרכים אין ניכר בית קשקש כלל

דגי "נקאי" שפמנון הנמצאים בבריכות גידול הדגים לשמור על נקיון הבריכות

תערובת דגים טמאים וטהורים בייצור של דגי סול כשרים במפעל בסין, בתמונה משמאל דג סול טמא

דגי סלמון כשרים מן הים באלסקה, ניתן להבחין בצבע האפור החיוור של הדג להבדיל מהכלובים

מיון ראשוני של דגי אמנון בבריכה, ומשליכים חזרה לבריכה דג לצרכי "אקולוגיה" שעלה ברשת

דגי שבשרם בצבע ורוד כעין הסלמון, והם דגים טמאים, מימין דג Rock-Salmon המשווק בבריטניה. ומשמאל דג saumonette המשווק בצרפת